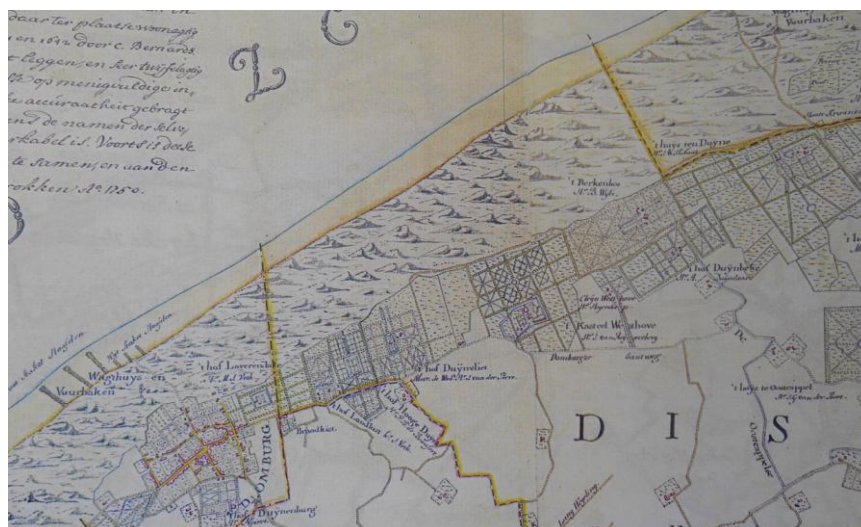

Langs de kust van Walcheren: lustoorden in de Manteling

Fragment van de Hattinga kaart, circa 1753 (zie onder meer noot nummer 57).

Toelichting: De 'Hortus Zealandiae' vormt als microkosmos het beginpunt voor een kleine, evocatieve, educatieve 'reis door de tijd' in een deel van de Manteling. Divers bronmateriaal en uiteenlopende personen, waaronder **landschapsarchitect** Jan Willem Bosch, reizen met ons mee. De Manteling, door sommigen geduid als een mantel van bos die bescherming biedt tegen weer en wind voor de daarin gelegen landhuizen, ligt als een onregelmatig gevormde geschakeerde (van oorsprong grofweg 17de, 18de eeuwse) **buitenplaatsen en landgoederenzone** langs het duin. Deze Manteling herbergt nog een aantal 'intact' gebleven buitens, van het rijke aantal dat het Zeeuwse Walcheren eens bezat. **Kasteel Westhove** is daarvan wellicht een van de vroegste voorbeelden. Westhove is exemplarisch voor de wijze waarop veel buitens door de tijd heen in gebruik zijn gedemocratiseerd. In de Middeleeuwen kon het kasteel zich verheugen op tal van welkome gasten waaronder kloosterlingen en hovelingen. Nog weer later werd Westhove ook bezocht door leden van ons Koningshuis: de Oranjes. Tegenwoordig is het op een steenworp van het strand gelegen kasteel in gebruik als jeugdhotel. De natuur rondom, het buiten **Berkenbosch** en het buiten **Duinbeek** worden onder meer besproken aan de hand van foto-, plattegrond-, prent- en tekeningenmateriaal en ander bronmateriaal.

De Hortus Zelandiae, de tuin van Zeeland

De tuin van Zeeland, de Hortus Zelandiae, ligt in de Manteling en bevindt zich om de hoek van Domburg en is onderdeel van het Zeeuws Biologisch Museum (ZBM). In deze tuin wordt een verzameling al dan niet gecultiveerde Zeeuwse natuurproducten tentoongesteld. In de Manteling, aan de noordwestkust van het eiland Walcheren, ligt een tiental buitenplaatsen en landgoederen, exemplarisch voor de rijkdom aan buitens die Walcheren ooit bezat.¹ Een bosrijk gebied, zo'n 200 ha bijeen, dat is aangelegd in de tijd na de Reformatie en tijdens de bloei van de Verenigde Oost Indische Compagnie (V.O.C.) en de West Indische Compagnie (W.I.C.).² Patriciërs en kooplieden streken hier neer om hun zomers door te brengen. Het welvarende 17de, maar vooral 18de, eeuwse Walcheren kende een bloeiend cultureel leven waarvan Middelburg het centrum vormde. Daar bracht de winter de elite op de been om deel te nemen aan talrijke feesten, muziek- en theaterfestiviteiten en algemene leesgezelschappen. Wetenschappelijke academies en sociëteiten kleurden eveneens het bestaan van toentertijd. Dit culturele leven kreeg, in afwisseling tot de stadse variant, zijn vervolg op de buitens van Walcheren, die tezamen ook wel 'de Tuin van Zeeland' werden genoemd.³ In het

¹ Overgebleven oude bronnen en kaartmateriaal zijn daarvan getuigen. Door diverse factoren als economische recessie, de inundatie in 1944 en herverkaveling is het aantal buitenplaatsen drastisch afgenomen.; Zie bijvoorbeeld: *Atlas van Zeeland, van vervattende nauwkeurige kaarten van de eilanden op order van Z.D.H. Den Prince van Oranje, Meetkundig opgenomen door de heeren Hattinga, gedurende de jaren 1794 tot 1752* [...], Bikker Boeken, Vlissingen, 1975. en Kaartmateriaal in: *De Buitenplaatsen van de Manteling, Een studie naar verleden, heden en bouwstenen voor de toekomst van de buitenplaatsen en landgoederen in de gemeente Domburg*, 1996.

² Offereins, M., Westhoven en het Zeeuws Biologische Museum, *NVOX*, 20ste, 8, 1995, 383.

³ Rapportage 'Duinbeek', Stichting Particuliere Historische Buitenplaatsen, Heerde, ?, 6.; Uit een in 1820 opgemaakte lijst van de hand van Mr. Z. Paspoort blijkt dat minstens 74 buitenplaatsen op Walcheren 'gesloopt' werden. In: Swiers, R.J. en A. van Haperen, *Een wandeling door de Manteling, Cultuur en natuur aan de noordkust van Walcheren*, De Koperen Tuin, Goes, 1996, 4.; Veel archiefmateriaal dat zich in Middelburg bevond is verloren gegaan als gevolg van de Tweede Wereldoorlog.

'Walchersche Arkadia', een boekwerkje dat begin 18de eeuw werd gepubliceerd, wordt het landschap van de Manteling 'bezongen' tijdens een rondrit langs de buitens waarmee Ewout, een van de literaire hoofdpersonen, kennis maakte.⁴ (zie*)

De Manteling is tegenwoordig een als natuurmonument aangewezen gebied met een bijzonder ecosysteem en zeldzame plant- en diersoorten.

De Hortus Zelandiae, de museumtuin, is gevestigd in de voormalige oranjerie van kasteel Westhove.⁵ Het op een steenworp van het strand gelegen Kasteel Westhove wordt tegenwoordig geëxploiteerd door de voormalige Nederlandse Jeugdherbergen Centrale als *Stay Ok hostel* en is het bezit van de Stichting Buitenplaats Westhove.⁶ Alle bijgebouwen en zo'n 9 ha grond tezamen zijn eveneens

Luchtfoto: Westhove en omgeving, 1961, KLM Aerocarte.

eigendom van deze stichting. De Rijksoverheid is eigenaar van het resterende deel van de buitenplaats: een uitgestrekt parkbos en duingebied. Staatsbosbeheer (SBB) beheert de lanen, bossen en het parkgebied rondom het dubbel omgrachte Westhove. Circa 1995 besloot SBB middels een masterherstelplan het beschermde natuurgebied tevens aantrekkelijker te maken voor recreërend publiek. Deze *facelift* vond plaats in samenwerking met onder meer landschapsarchitect Jan Willem Bosch, van bureau Bosch & Slabbers.

Het verwilderde gebied dat oorspronkelijk voornamelijk bestond uit hakhout en na 1900 niet langer rendabel was als productiebos, werd daar waar mogelijk gerestaureerd. De aanleiding, of wellicht beter gezegd het instrument, voor het praktiseren van alle ingrepen betrof het Regionaal Integraal Waterbeheerbeleid waarin werd besloten de waterhuishouding rondom Westhove aan te pakken.⁷

Jan Willem Bosch: *"Toen we aan de slag gingen met het masterherstelplan, was Westhove en omgeving een verwaarloosd gebied. Kasteel Westhove lag bijvoorbeeld 's zomers in een soort van haha ofwel in een uitgedroogde grachtpartij, bij gebrek aan water."*⁸

De aanleg van de Hortus Zelandiae, waarmee in 1995 een begin werd gemaakt, vormt onderdeel van het masterherstelplan van toen.

*[...] Terwyl zy voorby het fschoon Speelhuis, en langs de groene heggen en mantelinge reeden, keek en herkeek Ewoud, met onverzadelijk genoegen, herwaards en derwaards, en ziende ter rechterhand vercheidene huizen en gebouwen langs de Duinen, en vooruit een kasteel met hooge muuren en torens, vraagde hy, wat die huizen en of die torens Domburg waren? Die huizen antwoorde Heerman, zijn vercheidene Luft-hoven, welker eenige voorheen kloofers of vermaakplaatfen der Geeftlijken zijn geweest: [...] dat is Duinhove, dat [...] Duinbeeke [...].

⁴ M: Gargon, *Walchersche Arkadia*, Samuel Luchtman, Leyden, 1715.

⁵ Het ZBM heeft als museum de volgende doelen geformuleerd: te fungeren als respectievelijk natuur-informatiebank -voor de natuur in het algemeen en de Zeeuwse en de Manteling in het bijzonder, als centrum voor natuur- en milieu -educatie, als adviesdienst voor milieueducatieve centra en als trefpunt voor natuurgerichte recreatie; In het museum is, van het gebied rondom, een wandelroute verkrijgbaar: *Een wandeling door de Manteling*, Staatsbosbeheer, 1997.

⁶ Het Kasteel functioneerde, na de Tweede Wereldoorlog, een periode als Herstelingsoord voor verzwakte kinderen uit Middelburg en Vlissingen. Eind jaren 60 kwam aan die functie een einde. Vanaf eind jaren 70 deed Westhove dienst als vakantiehuis (vereniging Kinderzorg) nadat, op initiatief van de stichting Herstelingsoord Westhove middels een subsidie, restauratie en modernisering waren toegepast. Dit alles in overeenstemming met de voorwaarden die gravin Van Lynden-de Brijn in 1926 in haar laatste wilsbeschikking stelde. Uit: Broecke, M.P. van den, *Middeleeuwse kastelen van Zeeland, bijzonderheden over verdwenen burchten en ridderhofsteden*, Elmar B.V., Delft, 1978.

⁷ Swiers, R. J., Zeeuws Biologisch Museum, ZBM special, Hortus Zelandiae: de heemtuin van Zeeland, zij: Drie uitgangspunten stonden centraal bij deze planvorming wat het bureau Bosch & Slabbers betreft: behoud en herstel van natuurwaarden, behoud en herstel van cultuurhistorische waarden, en het begeleiden van het grote aantal recreanten dat de buitenplaats passeert of bezoekt op weg naar het strand. In bijlage bij: *Blauwe Kamer 3: Cultuurhistorie en het landschap van morgen*, Ontwerpen aan betekenis; Dosker, M., Kasteel Westhove, Walcheren, Juni 2001, Pag. 14.

⁸ Interview met Jan Willem Bosch, Bosch Slabbers tuin- en landschaparchitecten, Middelburg, 2005.

Naar de muuren en torens, die gy vooruit gezien hebt, en nu van naby ziet, heet men Westhoven, daar ouds tyds de Abten van Middelburg hun vertrek en vermaak hadden, hoewel Fommigen willen dat er Tempeliers gewoont hebben. Het is, gelyk gy ziet, eene der welluftige plaatgen van Walcheren, leggende rondom in het groen geboomte, en verfche diepe water-grachten, waar in de Viffchen en Vogelen zich verluftigen: en zo bekoorlijk is dit Luft-huis, dat, als in de voorgaande eeuw om kerk- en Akademy- gefchillen, de Eed. Mog. Staaten van Zeeland te raade wierden een Hooge Schoole op te rechten, fommigen Wefthoven voorftelden, om des zelfs welgelegenheid en zoetigheid: hoewel Middelburg daar toe verkoren wierd[.].⁹

De wereld in een notendop

Al voor het Zeeuws Biologisch Museum (ZBM) en de heemtuin te bezoeken loont het de moeite een wandeling te maken door een deel van de Manteling. Via een stelsel van paden voert een route je langs in geometrische en landschapsstijl aangelegde parkgedeelten, bosgebieden, door duinen en langs zee. Op deze plek komen bijna alle natuurelementen tezamen: lucht, water, aarde. Westhove ligt als kasteel in het landschap met zijn 'gelaat' naar Groot-Brittannië toe; altijd op de uitkijk en klaar voor verdediging. Met dat gegeven op zak wordt de route een belevenis. Vragen doemen op: welk kasteel ligt of lag mogelijkwijs tegenover Westhove in de as aan de overzijde van de Noordzee. En welke schepen zijn hier eens voor anker gegaan? Mogelijk stammen de oudste kasteeldelen uit de Middeleeuwen.¹⁰ Van Westhove wordt voor het eerst melding gemaakt in een oorkonde van graaf Floris V uit 1277. Westhove was in de Middeleeuwen in gebruik als buitenverblijf, als lusthof, voor de abten van de Cisterciënzerabdij in Middelburg. Hoge kerkelijke en wereldlijke gasten werden hier onthaald, zoals Karel de Stoute en Philips de Schone.¹¹ Keizer Karel V bezocht het kasteel tot twee keer toe voordat het werd verwoest door de Watergeuzen, in 1572. Twee jaar later werd er beslag gelegd op het kerkelijk bezit, toen Zeeland aan de zijde van de Prins van Oranje kwam te staan.¹² De hoektorens bleven naar men denkt overeind en vormden de pijlers waartussen het kasteel werd herbouwd, in de loop van de 17de eeuw. Van Westhove werd een perspectivische afbeelding gemaakt, in omstreeks 1550. Het vroegste perspectivische voorbeeld dat we overigens kennen van een ommuurde tuin met een fontein in het midden in het Noord-Nederland van toen. Het buiten maakt daarop deel uit van een op kaart geschilderd panorama van Walcheren, vervaardigd door kunstschilder Antoon van den Wijngaerde. Het maken van dergelijk (topografisch) kaartmateriaal was toentertijd, naast het ter plekke opmeten van land of stad, een manier om op basis van observaties een afbeelding te (re)construeren. Wetenschap en kunst gingen hier hand in hand. Dat de ommuurde tuin van Westhove in het panorama werd getoond, duidt tevens op het architectonisch belang van deze plek in het landschap waaraan de observant hechtte.¹³ Westhove hier als een klein vormgegeven paradijs op Walcheren.

⁹ Gargon, M., *Walchersche Arkadia*, Samuel Luchtmans, Leyden, 1715, 119-122.

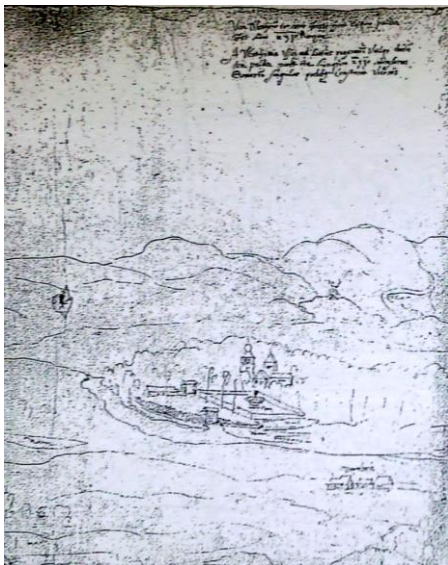
¹⁰ Offereins, M., Westhoven en het Zeeuws Biologische Museum, *NVOX*, 20ste, 8, 1995, 383.; Er bestaat veel onduidelijkheid over de stichter van Westhove. Lees hierover in: Broecke, M.P. van den, *Middeleeuwse kastelen van Zeeland, bijzonderheden over verdwenen burchten en ridderhofsteden*, Elmar B.V., Delft, 1978; Westhove is door de tijd heen diverse keren gerestaureerd, verbouwd, herbouwd, of voorzien van nieuwe kasteeldelen. Het kasteel fungeert wat dat betreft als een 'tijdloos' decor voor recreanten van vandaag en morgen.

¹¹ Bosch Slabbers, *De buitenplaatsen van de Manteling. Een studie naar verleden, heden en bouwstenen voor de toekomst van de buitenplaatsen en landgoederen in de gemeente Domburg*, Middelburg, 1996.

Bureau Bosch Slabbers onderzocht in opdracht van de gemeente Domburg en i.s.m. Route IV de condities van de nog bestaande buitens en presenteerde daarbij tevens een set aanbevelingen voor de toekomst in zowel de beheer- en behoudsfeer als creatieve, recreatieve sfeer. Tevens is het aantal buitenplaatsen en bijbehorend bosgebied en parkgebied in de 18de, 19de en 21ste eeuw letterlijk in kaart gebracht; hetgeen veranderingen op grote schaal inzichtelijk maakte. Op kleine schaal werd onderzocht hoe parkaanleg en ligging van het al dan niet nog intact gebleven landhuis zich verhiielden tot het verleden: sporen in het landschap, oud kaartmateriaal en foto's functioneerden hierbij als gidsen. Ter begeleiding van de onderzoeksbevindingen en aanbevelingen zijn de buitens telkens geplaatst in een historische context en is bijvoorbeeld een aantal interviews afgenomen met huidige gebruikers en/ of eigenaren. Uitkomst van deze studie is dat er diverse contacten zijn ontwikkeld met diverse buitenplaatseigenaren en de instantie Staatsbosbeheer. De opdrachtgever, de gemeente Domburg, hield als gemeente op te bestaan. De nieuw gecreëerde gemeente (Veere) heeft nauwelijks omgekeken naar de aanbevelingen die voortkwamen uit deze studie: telefonisch gesprek oud medewerker Bosch & Slabbers. Een (anoniem) provinciaal medewerker ondersteunt deze opmerking.

¹² *Gids voor de Nederlandse kastelen en buitenplaatsen, met 100 afbeeldingen van de voornaamste kastelen en 12 plattegronden*, Allert de Lange, Amsterdam, 1957.

¹³ Jong, E. de, M. Dominicus-van Soest e.a., *Aardse Paradijzen I, De tuin in de Nederlandse kunst 15de tot 18de eeuw*, Snoeck-Ducaju & Zoon, Gent, 1996, 21 en 52.

Afbeelding: ommuurde tuin met fontein, fragment van het 'Panorama van Walcheren', vermoedelijk gemaakt door Antoon van den Wijngaerde, circa 1550.

Geruime tijd bleef Westhove in trek bij hooggeëerde bezoekers, toen het buiten werd bewoond en bestierd door diverse families in de 17de en 18de eeuw (Respectievelijk: Boreel; Van Reigersbergen; Van den Brande en Slicher; Van der Perre). Koninklijke gasten als Willem V, regentes Emma en prinses Wilhelmina, ofwel de Oranjes, werden met rijtuigen via een majestueuze lindenlaan naar het kasteel getround. Ernaast lag een karrenspoor dat was bestemd voor het gewone 'volk'.¹⁴ Verschil moest er zijn. Van dat alles is nu niets meer te bemerken: tegenwoordig bewandelt iedereen dezelfde paden. Auto's blijven achter op een parkeerterrein.

Romeinen

De Romeinen zijn hier ook geweest, maar dat was veel eerder. Diverse tastbare vondsten zijn hiervoor het bewijs; uitgegraven op het strand en opgevist uit zee. Domburg werd onder de Romeinen een belangrijk handelscentrum richting *Britannië*. De omgeving van 'Westhove', gelegen bij een kreek, bood beschutting voor de Romeinen. In deze buurt werd ter ere van de godin Nehalennia een tempel gebouwd. Rond 1647 kwamen na een stormvloed restanten daarvan te voorschijn. Nadat de tempelrestanten in een Domburgse kerk voor lange tijd werden opgesteld verwoestte een brand medio 18de eeuw de brokstukken voor goed.

In 1970 werden Nehalennia altaar(brok)stukken, zo'n 200 stuks in totaal, bij toeval opgevist in de Oosterschelde door een visser uit Tholen. Beelden, altaren, blokken tufsteen, aardewerk en zelfs dakpannen kwamen boven water.¹⁵

Van de godin Nehalennia is weinig bekend, waarschijnlijk was zij een inheemse godin die voor de komst van de Romeinen hier al werd vereerd. Deze geromaniseerde inheemse godin was naar men nu denkt beschermster van scheepvaart en handel, beschermvrouwe van huis en haard en stond tevens symbool voor vruchtbaarheid. Op basis van onderzoek naar de op de relicten voorkomende inscripties en uitgebeelde symbolen werden zo diverse functies aan haar bestaan toegeschreven.¹⁶ Op Colijnsplaat bevond zich tevens een dergelijke tempel. Intussen is ter herinnering daaraan in 2004 weer een tempel verrezen. Het betreft een reconstructie van vier bij vier meter. Maar liefst 20 uit het buitenland geïmporteerde zuilen vormen de pijlers voor de galerij. Bezoekers kunnen er incidenteel terecht voor exposities.¹⁷

Destijds kwamen kooplieden en zeelui van heinde en verre gereisd om Nehalennia offers te brengen na een behouden aankomst. Echter niet voordat zij zich hadden verlost van hun vrachten, die varieerden van ladingen vissaus, wijn, zout en bijvoorbeeld aardewerk.¹⁸

¹⁴ Staatsbosbeheer, Folder: *Een wandeling door de Manteling*, 1997.

¹⁵ Colijnsplaat, in de Romeinse tijd vermoedelijk Ganuenta geheten, was waarschijnlijk een belangrijke havenstad aan de toenmalige monding van de Schelde; MONUMENTAal, *Zeeuws Erfgoed, Nieuwsbrief van de stichting cultureel erfgoed Zeeland* (SCEZ), 03, 2004, Verhage & zoon, Middelburg, 32.

¹⁶ Prof. dr. Bazelmans, J., R.O.B. Amersfoort, 2005; Museumkennis.nl: een schat aan informatie, Nehalennia altaar en beeld.

¹⁷ Colijnsplaat, in de Romeinse tijd vermoedelijk Ganuenta geheten, was waarschijnlijk een belangrijke havenstad aan de toenmalige monding van de Schelde; MONUMENTAal, *Zeeuws Erfgoed, Nieuwsbrief van de stichting cultureel erfgoed Zeeland* (SCEZ), 03, 2004, Verhage & zoon, Middelburg, 32.

¹⁸ Swiers, R.J., A. van Haperen, *Een wandeling door de Manteling, cultuur en natuur aan de noordkust van Walcheren*, De Koperen Tuin, Goes, 1996, 7-9.

Nehalennia kwam in de 18de eeuw tevens tot leven in het boekje *Walchersche Arkadia*, waarin zij diverse keren is afgebeeld in een *neo-antieke setting*.¹⁹

De naam Nehalennia 'zingt' tegenwoordig nog altijd rond op Walcheren en wordt royaal gehanteerd door onder meer een scholengemeenschap in Middelburg en uiteenlopende ondernemers. Nehalennia als ronddobberend partyschip spant daarbij de kroon. Onder redactie van de werkgroep Historie en Archeologie, van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen en de Zeeuwse Vereeniging voor Dialectonderzoek, verschijnt Nehalennia per kwartaal, als historisch bulletin.

Object: in bezit van het Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden, in bruikleen van het Zeeuws Museum in Middelburg en tevens aldaar te bezichtigen (Inventarisnummer: I.1970, 12.3).

Bijschrift:

In deze nis van het altaar is **Nehalennia** afgebeeld als staande figuur waarbij haar linker voet rust op de voorsteven van een scheepje. Op andere altaren is de connectie met de scheepsvaart in beeld gebracht door Nehalennia af te beelden met een scheepsroer in haar hand.

Op haar linkerbovenbeen rust een fruitmandje, als symbool voor vruchtbaarheid. Rechts van haar is 'trouw' als een hond uitgebeeld, hetgeen Nehalennia tevens maakt tot beschermvrouwe van huis en haard.²⁰

¹⁹ Gargon, M, *Walchersche Arkadia*, Samuel Luchtman, Leyden, 1715.

²⁰ Museumkennis.nl een schat aan informatie, Nehalennia altaar en beeld.; Van Nehalennia zijn drie afbeeldingen opgenomen in *Walchersche Arkadia*, M: Gargon, 1715/ In het Zeeuws Museum te Middelburg is tevens een Nehalennia votiefsteen zichtbaar (collectie Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen).

'Romeinse' invloeden ontworpen

31 mei 2012, heropening gerestaureerde 'Romeinse' brug, bron foto: Staatsbosbeheer.

Een zogenaamde Romeinse brug, gelegen in het kasteelpark, refereert nog aan de Romeinse tijd.²¹ Rond 1800 werd het mode diverse 'uitheemse' elementen op te nemen in parken en tuinen in landschapsstijl (zie*).²² De veelal geometrische aangelegde buitens van Walcheren gingen met de mode mee en transformeerden hier en daar gedeeltelijk of geheel in deze stijl. Zo ook Westhove. Nadat een storm een handje meehielp en er maar liefst 800 bomen sneuvelden, namen de toenmalige eigenaren, de heer A.R. Slicher en mevrouw W.C. den Brande, gaandeweg initiatieven. Met name het parkdeel aan de zuidzijde van het kasteel, binnen de dubbele omgrachting, was een ravage. De meeste bomen sneuvelden hier. Sindsdien is het hier een kale boel, op een aantal boomgroepen na. Een weide werd zo gecreëerd. Als het echtpaar overstag gaat besluiten zij de bestaande contouren van de geometrische tuinen en de regelmatig gevormde waterpartijen te behouden en wordt een sterk kronkelend padenstelsel daarnaast ontworpen.²³ Voordien, rond 1770, vormde het kasteel nog onderdeel van een straf geometrisch raster van rechte dreven, waaronder de Wulpendreef. Rond die tijd werd ook een nieuw stallen-complex gebouwd; nu het oranjeriegebouw, met daarin gehuisvest het ZBM. De grote dwarslaan waaraan het toen nog in functie zijnde stallen-complex lag, aan de voorzijde van het kasteel, vormde een pendant van de Wulpendreef.²⁴

Pas nadat het oude stallencomplex binnen de dubbele omgrachting was afgebroken, was er voldoende plek voor de aanleg van een tuindeel waarin plaats was voor de landschapsstijl. Verrassing en variatie stonden symbool voor vrije natuur en gevoelsleven en lieten zich als ingrediënten van de landschapsstijl goed combineren met geometrische ontwerpen. In Engeland kwamen begin 18de eeuw beide kunstvormen voort uit een zelfde ontwikkeling: het neoclassicisme. De bestudering van zowel Romeinse en 16de eeuwse Italiaanse bouwkunst was voor velen een *Grand Tour* waard. Op basis van (reis)beschrijvingen in combinatie met traktaten en landschapsschilderkunstwerken werden, eenmaal thuis, de nieuw verworven inzichten in landschap vorm gegeven. Composities en effecten die verband hielden met literatuur, schilderkunst en architectuur werden toegepast.²⁵ De uit nood geboren weide van Westhove sloot mooi aan bij de ideeën van de landschapsstijl, want hierin zag men het lieflijke arcadische weerspiegeld.²⁶ In de 'vrije natuur' van de landschapsstijl zag men tevens een persoonlijke politieke vrijheid gesymboliseerd.²⁷ Dat vele buitenplaatseigenaren overgingen tot de toepassing van deze stijl had, naast economisch belang, ook daarmee van doen.

Het is daarom misschien niet zo bevreemdend dat het bijbehorende kasteelparkbos, buiten de grachten, in opdracht van het echtpaar tussen 1799 en 1809 werd gewijzigd in een landschapspark. Zo werd bijvoorbeeld de uit de 18de eeuw afkomstige ronde kom vergraven tot een driearmige vijver. De vrijkomende grond werd vervolgens gebruikt om het omringende terrein licht te laten gloeien, in afspiegeling van een denkbeeldig 'Romeins' landschap. Bovendien werd met een deel van deze grond

²¹ Bosch & Slabbers, *De buitenplaatsen van de Manteling, Een studie naar verleden, heden en bouwstenen voor de toekomst van de buitenplaatsen en landgoederen in de gemeente Domburg*, Middelburg, 1996.

²² Hier wordt bewust niet gesproken van Engelse landschapsstijl, daar onderzoek intussen heeft aangewezen dat deze typering te eenzijdig van opvatting is. De invloed via Frankrijk of bijvoorbeeld Duitsland is van even groot belang geweest voor deze ontwikkeling in Nederland. Uit bronnen is gebleken dat men naast 'Engels' ook definities hanteerde als 'Chinees', 'Duits', of 'Zwitsers'.

²³ Op basis van zowel archief- als veldonderzoek, verricht door bureau Bosch & Slabbers, blijkt dit exemplarisch te zijn voor de toepassing van de vroege landschapsstijl, een mix aan stijlen en vormen is hierbij dan nog duidelijk zichtbaar.

²⁴ Ook werd de buitenste gracht, aan de zuidkant, opnieuw vergraven en 'rechtgetrokken'.

Een halfronde kom werd gegraven op het snijpunt van deze gracht en de hoofdas van kasteel Westhove.

²⁵ Jong, E. de, 'De landschappelijke tuinstijl. Schoon en Schilderagtig', in: Grijzenhout, Grijzenhout, e.a., *Edele eenvoud, Neoclassicisme in Nederland, 1765-1800*, Waanders, 1989, 73-83.

²⁶ Lees hierover in: Schama, S., *Landschap en Herinnering*, Uitgeverij Contact, Amsterdam, 1998, 579.

²⁷ Jong, E. de, 'De landschappelijke tuinstijl. Schoon en Schilderagtig', in: Grijzenhout, Grijzenhout, e.a., *Edele eenvoud, Neoclassicisme in Nederland, 1765-1800*, Waanders, 1989, 73-83.

een eiland opgeworpen in de driearmige vijver. De hoofdas, van het voormalige geometrische parkbos, bleef gehandhaafd als een open ruimte in het landschapspark. Een zichtlijn werd zo gecreëerd, vanaf het kasteel, via de vijver en eindigend bij het 'Romeinse' bruggetje.²⁸

Toen Westhove in handen kwam van de laatste particuliere eigenaar in de rij, de heer J.A. van de Perre, werd het landschappelijk kasteelpark voorzien van een zogeheten hermitage.²⁹ Met 'primitieve' materialen bouwde men in de laat 18de eeuw een hut, ofwel een kluzenaarsopsteking, in het parkbos. Het ontworpen parkbos verkreeg onder invloed van de tijdgeest het imago van 'wildheid' en van ongereptheid, waarin eigenaars zich konden terugtrekken. Deze gecultiveerde evocatieve vorm van natuurbeleving moest rust en emotie teweegbrengen. Soms werd er ter vermaak en verbeelding een schouwspel opgevoerd ter stimulatie van de juiste gemoedstoestand. Zo is bekend dat Godefridus Karel Poelman, een jager die in dienst was bij Van de Perre, af en toe voor heremiet speelde.³⁰ Een antiek thema, van het rijke Arcadia, dat zich goed liet combineren met een pastoraal Arcadia. Zo was de hermitage van Marie-Antoinette in het Franse Versailles voor vele lustoordeigenaren een van de vele poëtische vertolkingen van het landleven en een trendzetter voor de realisatie van privé hermitages. Een gecreëerde rurale setting met geiten, schapen of koeien. Het artificiële agrarisch landleven werd chique, evenals het overpeinzen van het vergankelijk bestaan in een daartoe geschikte entourage. Hermitages vormden een geliefd thema op diverse Europese buitenplaatsen en refereerden tevens naar het landgoedleven waarvan landbouw de voornaamste bedrijfstak vormde.

Hoe kinderlijk naïef een dergelijke enscenering of toneelstukje misschien ook lijken mag, de naweeën daarvan zijn vandaag de dag nog levendig zichtbaar in ons landschap, en soortgelijke activiteiten spelen zich daarin nog altijd af. Tegenwoordig vormgegeven als activiteiten geschaard in een themaparkachtige setting of als uitje georganiseerd door uiteenlopende organisaties waarmee je als mens weer eens de natuur rondom kunt beproeven.³¹

*Hier wordt bewust niet gesproken van Engelse landschapsstijl, daar onderzoek intussen heeft aangewezen dat deze typering te eenzijdig van opvatting is. De invloed via Frankrijk of bijvoorbeeld Duitsland is van even groot belang geweest voor deze ontwikkeling in Nederland. Uit bronnen is gebleken dat men naast 'Engelse' ook definities hanteerde als 'Chinese', 'Duitse', of 'Zwitserse'. (p/s: Intussen is in 2012 van de hand van Heimerick Tromp het volgende boek verschenen: De Nederlandse Landschapsstijl in de achttiende eeuw).

Economische belangen met karakter vormgegeven

De landschapshausse impliceerde echter meer dan slechts een stijlingreep of een persoonlijke, dan wel een collectieve mentale aangelegenheid. Vernieuwingen op het gebied van de landhuishouding, de landbouw en het ontginnen van woeste gronden vormden evengoed een grote rol van betekenis. De economische aspecten van deze stijl, die een efficiënter grondgebruik en een grotere afzetmarkt garandeerden, hielden tevens verband met nieuwe inzichten omtrent de wijze van landbouw. Door aanplant van hakhout en, of, dennen werd ook ontkomen aan mestproblematiek.³² Een andere reden waardoor landgoederen en buitens in landschapsstijl als rendabeler werden gezien, is gelegen in het gebruik van exotische boomsoorten, die productiever zouden zijn.³³

De Maatschappij ter Bevordering van de Landbouw die in 1778 was opgericht door een aantal buitenplaatsbezitters, was dan ook meer bestemd voor eigenaren van buitenplaatsen en landgoederen dan voor boeren.³⁴ Met de verbeteringen die doorklonken in de ontginning van arme

²⁸ Bosch & Slabbers, *De buitenplaatsen van de Manteling, Een studie naar verleden, heden en bouwstenen voor de toekomst van de buitenplaatsen en landgoederen in de gemeente Domburg*, Middelburg, 1996.

²⁹ Westendorp-Frikkee, D., 'De buitenplaatsen op Walcheren van de 17de tot de 19de eeuw', *Maisons D'Hier et d'a ujourd'hui / De Woonstede door de eeuwen heen*, 73, Castellum Nostrum/ PHB, 52.

³⁰ Westendorp-Frikkee, D., 'De buitenplaatsen op Walcheren van de 17de tot de 19de eeuw', *Maisons D'Hier et d'a ujourd'hui / De Woonstede door de eeuwen heen*, 73, Castellum Nostrum/ PHB, 52.; Lees hierover o.a.: Meulenkamp, W., 'De cultus van de hermitage in Nederland', in: .Bison, M. e.a.(red.), *Ô laage hut! Meer grootsch dan vorstelyke hoven. Het kluisje van Betje Wolff en Aagje Deken in Beverwijk*, Beverwijk, 1994, 57-74.

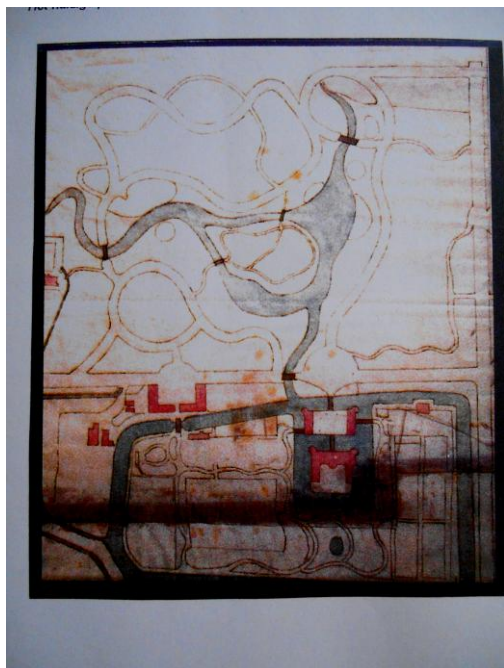
³¹ Lees hierover in: Metz, T., *Pret! Leisure en Landschap*, met fotowerk van Janine Schrijver en Otto Snoek, Nai uitgevers, 2002.

³² Moes, C.D.H., *Architectuur als sieraad van de natuur, De architectuurtekeningen uit het archief van J.D. Zocher jr. (1791-1870) en L.P. Zocher (1820-1915)*, Nai, Rotterdam, 1991 / Buis, J., *Holland Houtland, Een geschiedenis van het Nederlandse bos*, Prometheus, Amsterdam, 1993, 166.

³³ Buis, J., *Holland Houtland, Een geschiedenis van het Nederlandse bos*, Prometheus, Amsterdam, 1993, 164/ Renes, H., Jonge landschappen 1800-1940, *Bossen en Buitenplaatsen*, Matris, 1994, 38-51. In de 2de helft van de 19de eeuw kreeg de bosbouw steeds meer een wetenschappelijke grondslag. In 1848 werd bijvoorbeeld het pinetum in Putten gesticht. / Naar het schijnt groeien exotische boomsoorten sneller: dus meer rendement./ Dat de Engelse landschapsstijl een succesformule was wordt door sommige auteurs ook toegeschreven aan de hoge onderhoudskosten van de formele tuinen. Daarover bestaan echter nog veel vragen. De omvorming van formele tuinen in de landschapsstijl hield over het algemeen wel een schaalvergroting in. Formeel aangelegde tuinen waren vaak niet groter dan vier tot tien hectare. Daarentegen verkregen de tuinen 'nieuwe stijl' in aanvank vaak een omvang van zo'n twintig hectare. In de volgende jaren werden ze vaak nog uitgebreid

³⁴ Zie in: Moes, C.D.H., *Architectuur als sieraad van de natuur, De architectuurtekeningen uit het archief van J.D. Zocher jr. (1791-1870) en L.P. Zocher (1820-1915)*, Nai, Rotterdam, 1991.

gronden nam tevens de belangstelling toe voor het eigen landschap. Lag de nadruk in Nederland in eerste instantie op het 'importeren' van 'Romeinse' parkelementen en tuinsieraden, zoals exotische vogels, planten, Turkse tenten en 'Antieke' tempels, later verkozen met name de meer Calvinistische buitenplaatseigenaren voor een 'landseigen' (soms Gotische) parkaankleding. Van invloed in Nederland waren ook de theoretische tuin en landschapsarchitectuurideeën van C.C. L.Hirschfeld (zie *) uit Duitsland. Tuinsieraden moesten volgens hem intrinsiek overeenstemmen met het wezenlijke karakter van een tuin, dat bepaald werd door de *genius loci*, het eigene van een streek of landschap.³⁵ Het teruggrijpen op geliefde thema's uit de nationale of lokale geschiedenis werd daarmee versterkt.

Bron: collectie gemeente Veere (Domburg); thans ondergebracht in het Zeeuws Archief.

Bijschrift Oude kaart:

Deze pentekening laat goed zien welke ontwerpplannen de toenmalige eigenaren en de maker van het kasteelparkontwerp in gedachten hadden. Het binnen de dubbele omgrachting gelegen kasteel Westhove wordt aan de rechterzijde geflankeerd door een geometrisch parkdeel, links daarvan liggen slingerpaden (circa 1780), nutsvelden, een kleine vijver, en onder meer het oranjeriegebouw. Buiten de dubbele omgrachting, aan de overzijde van de dreef, ligt het kasteelpark met daarin getekend brede en smalle paden en de 'driearmige' vijverpartij met in het midden daarvan een opgeworpen eiland waarover eveneens paden slingeren. Op basis van stilistische gegevens wordt dit kasteelparkontwerp door sommigen toegeschreven aan J.D. Zocher Sr.³⁶

Jan Willem Bosch: *"In het kasteelpark lagen hier en daar nog oude slingerpadendelen, toch hebben we ervoor gekozen deze sterk verwaarloosde slingerpaden niet op te nemen in het herstelontwerp. Het huidige park heeft daarmee naar ons idee aan helderheid gewonnen."*

**Christian Cay Lorenz Hirschfeld(1742-1792) schreef onder meer: Het zomerbuitenleven; voorgesteld in XVIII zedekundige vertoogen(1771), Anmerkungen über die Landhauser und die Gärtenkunst (1773), Theorie der Gartenkunst; een reeks van werken (1779-1785).*

³⁵ Lees hierover in: Jong, E. de, 'De landschappelijke tuinstijl. Schoon en Schilderagtig', in: Grijzenhout, e.a., *Edele eenvoud, Neo-classicisme in Nederland, 1765-1800*, Waanders, 1989, 73-83.

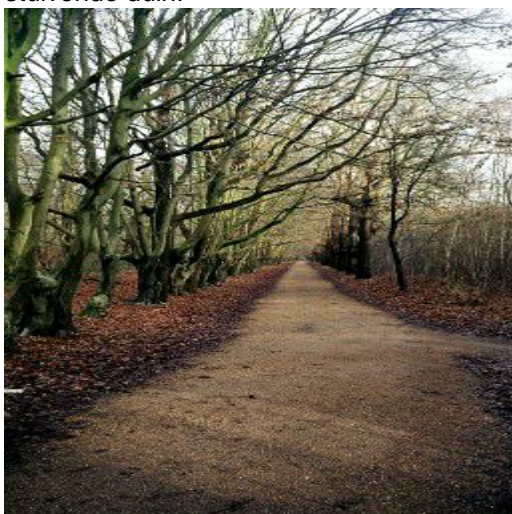
³⁶ Datering: omstreeks 1910, Materiaal: pentekening op geolied linnen. Deze pentekening betreft naar men denkt een overtrek van een oudere kaart? , Maker ? Datum oorspronkelijke kaart: circa 1800 ?, bron: gemeentearchief Veere (Domburg), thans ondergebracht in het Zeeuws Archief.

Wandelen

Al dan niet gerestaureerde geometrische patronen en assenstelsels als wel door kronkelpaden gevormde tuinen en parken, waarbinnen landhuizen zijn gelegen passeren we onderweg. De 18de eeuwse lanen met eikenstruweel, gelegen aan de randen van de bossen, op de overgang naar het duin, zijn bijzonder mooi. De eiken worden hier steeds knoestiger en lager. De bomen worden bijna struiken, met name aan de buitenzijde van de duinrand. Soms niet hoger dan een halve meter, ondanks een hoge leeftijd van wel 100 jaar. De wind snoeit als vanzelf elk jaar weer scheuten van de eiken af. Dit wordt ook weleens de Nederlandse variant genoemd van een bonsai-landschap. Hier komen eveneens een aantal speciale plantsoorten voor: eikvaren, kamperfoelie, pilzegge en tandjesgras bijvoorbeeld.³⁷

In de 19de eeuw is er op deze plek geëxperimenteerd met de aanplant van dennenbos door de toenmalige eigenaar van kasteel Westhove, Jhr. mr. J. P. Boddaert.³⁸ Hier en daar staan nog een aantal dennenbomen van destijds. Een beukenlaan brengt je naar volgende buitenplaatsen. Berkenbosch en Duinbeek liggen op loopafstand van Westhove. De over de volle lengte beplante beukenlaan vormde destijds een door tuinmannen onderhouden haag. Deze haag vormde tevens eeuwenlang een beschermende grens tussen Berkenbosch en de wereld daarbuiten van het droge en stuivende duin.³⁹

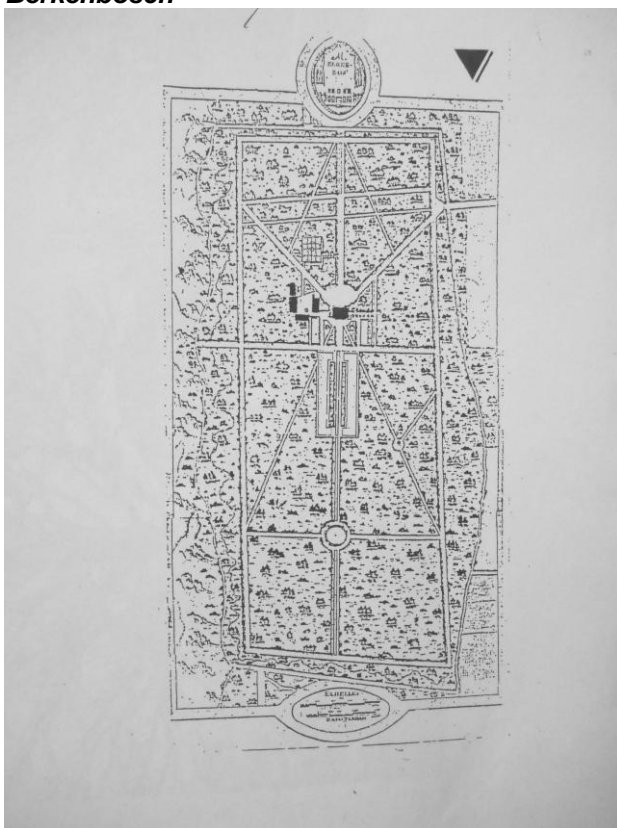

³⁷ Lees hierover in: Swiers, R.J., A. van Haperen, *Een wandeling door de Manteling, cultuur en natuur aan de noordkust van Walcheren*, De Koperen Tuin, Goes, 1996.

³⁸ Lees hierover in: Woud, van der, A., *Het lege land, lege land, De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848*, Contact BV, 2004.

³⁹ Swiers, R.J., A. van Haperen, *Een wandeling door de Manteling, cultuur en natuur aan de noordkust van Walcheren*, De Koperen Tuin, Goes, 1996, 31.

Berkenbosch

Kaart: datum onbekend, geschat wordt eind 18de eeuw (collectie Dhr. en Mevr. Sweerts de Landas-Sprenger, Zeeuws Archief)

Op een oude kaart (z.j.), in bezit van de eigenaren van het buiten Berkenbosch, is aan de bovenrand een huis in een ovaal getekend met daarin weergegeven: *M. Berke-Bos*.⁴⁰ Dit in ovaal gevangen huis vormt als het ware het hoofd van de rest van het lichaam: de plattegrond van het sterrenbosbuiten. Een lichaam dat zich toont als een ietwat scheefgetrokken rechthoek. De middenas, de ruggengraat van het plan, biedt een aantal aanknopingspunten voor diagonalen en dwarsassen. De niet identieke symmetrische aanleg van dit buiten duidt erop dat symmetrie wel van belang werd geacht maar er geen al te grote waarde werd gehecht aan een rigide identieke gelijkens aan weerszijden van de hoofdas. Naast diagonale assen (lanen) zijn er ook zogeheten ganzenvoetpatronen (*Patte d'oie's*) ingetekend. Een aantal dwarslanen of dreven bieden opties tot aansluiting in de omgeving. In een lus rondom de rechthoek ligt een padenstelsel, afwisselend kronkelend, dan weer kaarsrecht, dat tevens hier en daar aansluiting lijkt te bieden op sommige extern gelegen landwegen of paden.⁴¹ De geometrische lanenpatronen in het scheefgetrokken lichaam liggen soms enigszins schuin ten opzichte van elkaar. Fantasieën gaan aan de vrije loop bij het zien van een dergelijke opvallende constellatie van paden en lanen. Vragen komen op als: vonden de coördinaten *in situ* wellicht hun connecties bij de planeten in de kosmos? Sommige omgrensde Romeinse villa's lagen destijds namelijk als een enigszins scheefgetrokken geometrische vorm in het landschap. De hoekuiteinden waren dan gericht op de vier hemelstreken.⁴² Of kwam het Berkenboschontwerp zo het beste tot zijn recht, gelet op mogelijk al bestaande wegen in de omgeving, de terreinligging, de waterloop en de oude percellering?⁴³ Wellicht vormde het landhuis

⁴⁰ Datering is onduidelijk.

⁴¹ Dit slingerde padenstelsel is in aanzet al zichtbaar op een geografische kaart van medio 18de eeuw, van de hand van de gebroeders Hattinga. In dat padenstelsel bevindt zich op één plek een ruimte met daarin ruimte voor een soort van 'kabinet' met stenen tafel.

⁴² Stuart, P., M.E. TH. De Grooth, *Langs de Weg, De Romeinse weg van Boulogne-Sur-Mer naar Keulen, verkeersader voor industrie en handel*, Catalogus bij de tentoonstelling Langs de weg, Thermenmuseum/ Bonnefantenmuseum, Heerlen/ Maastricht, 1987, 55.

⁴³ Aldus Diana Westendorp-Frikkee werd bij de aanleg van nieuwe buitenplaatsen veelal het oude occupatiepatroon van het land gevolgd. Met name kreekruggen werden gekozen als vestingplaatsen. Pas als de buitenplaatscultuur zijn hoogtepunt bereikt op Walcheren worden parken ook aangelegd in komgebieden en houdt men minder rekening met de natuurlijke vestingplaats. De meeste plattegronden laten dan zien dat de strakke geometrische tuinen worden aangelegd zonder onderscheid van oude kavelgrenzen. Berkenbosch functioneerde eerst als hofstede (een hofstede genoemd met 17 gemeten bos land en plantage) toen het in 1644 in bezit kwam van Jacob Boreel, Raad van de stad Middelburg. Bij een verkoop in 1717 is er sprake van twee huizen, schuren, bossen, dreven, hoven en vijvers ter grootte van 47 gemeten en 140 roeden; Westendorp-Frikkee, D., 'De buitenplaatsen op Walcheren van de 17de tot de 19de eeuw', *Maisons D'Hier et d'aujourd'hui/ De Woonstede door de eeuwen heen*, 73, Castellum Nostrum/ PHB, respectievelijk 48 en 44.

het uitgangspunt voor het parkontwerp rondom en functioneerden zo de zichtassen vanuit daar gezien het meest optimaal. Het landhuis bevindt zich op de middenas, op de plek waar twee ganzenvoetpatronen (Patte d'oise's) samenkomen: een kleine, maar qua uitvoering imposante, aan de voorzijde van het huis en een grote, bescheidener in uitvoering, aan de achterzijde. Het landhuis kon zo tevens functioneren als blikvanger op de middenas, gezien vanuit maar liefst zes lanen. Links van het landhuis, op de plattegrond, liggen rondom een plein nog een aantal gebouwen, waaronder een stalgebouw en een dienstwoning voor het personeel. Gevangen in de ganzenvoet zien we een ruitjesrechthoek getekend dat waarschijnlijk een moestuin betrof. Een identiek gelijkzijdig symmetrisch ontwerp was overigens volgens de architectuurleer van Vitruvius geen vereiste (zie*).

In het verlengde van het landhuis ligt aan de achterzijde, een parkbosdeel met daarin opgenomen, parallel van de middenas aan weerszijden, vier – *in situ* intact gebleven - geometrische waterpartijen.⁴⁴ De eerste twee, gezien vanaf de middenas, rechthoekig van vorm en elk geflankeerd door parterres, en paden aan weerszijden daarvan, accentueren tevens de ligging van het landhuis. De volgende twee, aan de overzijde van de dwarslaan, versterken dit effect. Zij liggen dicht tegen de middenas aan en werden waarschijnlijk geflankeerd door groenstroken. Deze waterpartijen zijn niet alleen groter qua omvang maar vormen tezamen een denkbeeldige rechthoek. Gezien vanuit het landhuis, wordt het oog gestuurd naar de waterpartijen en de middenas, die functioneert als lengteas, waarmee een perspectivisch vergezicht ontstaat. Deze laan, de lengteas, brengt je naar een goudvissenkom die het centrum van vier assen vormt. Het kweken van goudvissen betrof toentertijd overigens een noviteit.⁴⁵

Van de in het plattegrondlichaam gelegen diagonalen resteert, ter plekke, tegenwoordig slechts een aantal lanen. Geheel onder aan de oude kaart is als pendant van het in ovaal getekend huis boven aan de kaart, een ellips te zien waarin onder meer de plattegrondschaal is aangegeven die is gehanteerd. Te weten: *Echelles, D'Amsterdam*.

Berkenbosch is niet meer het Berke-Bos zoals geschetst op de oude kaart. Overigens is het niet altijd gezegd dat een gerealiseerde buitenplaats destijds in werkelijkheid precies overeenkwam met de soms geïdealiseerde weergegeven situatie op papier.

Van het oude Berke-Bos landhuis is bekend dat het intussen heeft plaatsgemaakt voor een nieuw blokvormig huis, omgeven met gepleisterde muren, en oostelijk gelegen van het oude landhuis. Dit landhuis dat in circa 1862 werd gerealiseerd, in opdracht van burgemeester J.G. Sprenger, bevindt zich op een hoger en droger gelegen plek en dicht bij de openbare ruimte: de Duinbeekseweg, ofwel de laan richting het naastgelegen buiten Duinlust. Berkenbosch werd met deze laan tevens ontsloten met de openbare weg en de buitenwereld. Het nieuwe landhuis kwam daarmee ook meer in het zicht te liggen voor naderende wandelaars en vormde het visuele eindpunt van de Duinbeekseweg. De eens besloten wereld van Berkenbosch (Berke-Bos) werd hiermee voor toeschouwers toegankelijker en tevens een decor voor de wereld rondom. Tegenwoordig is het zichteffect daarvan gedeeltelijk teloorgegaan door de komst van een groene haag, op de plek waar zich eerder de oude entree van de toerit bevond. De bomen die deze toerit markeerden staan er nog.

De oprijlaan van het buiten, een van de oude ganzenvoetassen, voert langs het 'nieuwe landhuis' met een bocht in de richting van de dienstwoning. De oprijlaan zelf wordt aan het begin geflankeerd door taxus, enkele beuken en lindenbomen. Verderop staan paardenkastanjes en rododendrons. De beplanting dateert zowel van rond 1800 als van na 1945. Door de inundatie in 1944 is er veel vernield. Van de lanen die tevens functioneerden als assen is een aantal intact gebleven. Soms kwamen daarvoor in de plaats slingerpaden, die andere perspectieven en doorkijkjes boden dan men gewend was. Toch is de formele aanleg van destijds nog tastbaar aanwezig inclusief groene hagen en waterpartijen.

Kenmerkend is de oude eikenlaan, die zeer waarschijnlijk stamt uit de achttiende eeuw, en wandelaars brengt naar het naastgelegen Duinbeek. Een laan waar stinzenplanten zich thuis voelen, waarvan de bosanemoon, wilde hyacint en het 'bakkruidje' voorbeelden zijn.⁴⁶

⁴⁴ Dergelijke geometrische waterpartijen kwamen veelvuldig voor op de buitens in de Manteling, op een aantal uitzonderingen na zijn de meeste intussen vergraven tot slingervijver of 'verdwenen'. Info: RDMZ Objecten data bank (p/s 2013: thans meer foto's en gegevens in te zien via de digitale RCE beeldbank inzake (Groot) Berkenbosch en Klein Berkenbosch, waaronder bijvoorbeeld foto's afkomstig van het archief van de intussen opgeheven S.H.B.O. (Stichting Historisch Boerderij Onderzoek, te Arnhem).

⁴⁵ Sander den Haan, archivaris, Zeeuws Archief, 2005.

⁴⁶ De naam stinzenplant is afgeleid van het Friese 'stins'. Een stins is een versterkt stenen adellijk huis waar het voorkomen van deze planten voor eerst is beschreven. Bakkruidje is Zeeuws voor stengelloze sleutelbloem. Info: Staatsbosbeheer.

Afbeeldingen: Prentbriefkaart met gezicht op Berkenbosch met dienstponeel en honden, uitgever M.J. Scheijder te Domburg, circa 1920-30 (beeldbank Zeeuws archief) en foto auteur in 2005.

*Onder symmetrie verstond **Vitruvius** in *Architectura decem Libri* (-27v.Chr.) niet een spiegelbeeldige gelijkzijdigheid, maar een samenhang door juiste maatverhoudingen, een proportionele opbouw. Het menselijk lichaam gold daarbij als voorbeeld, opgebouwd als het geheel is uit een canon van delen die in getallen zijn uit te drukken. Verwijzend naar Pythagoras waren dat de eenvoudige getalsverhoudingen die afgeleid zijn van de kosmos en die te horen zijn in de muziek: het octaaf dat een verhouding van 1:1 geeft, de kwint: 2:3 en de kwart: 3:4. Eurytme betekent letterlijk mooie beweging en hield in dat optische correcties, om het oog van de beschouwer te strelen, door een architect in een gebouw mochten worden toegepast.

Berkenbosch

Jan Willem Bosch van bureau Bosch en Slabbers licht toe waarom het 'nieuwe Berkenbosch' huis zich thans op deze locatie bevindt: *"De reden dat het tegenwoordige Berkenbosch landhuis zich oostelijker van het oude bevindt heeft waarschijnlijk vooral van doen met het feit dat de vorige locatie intussen een stuk vochtiger is dan vroeger het geval was. Het duingebied is een keer zo smal dan vroeger, daarmee is tevens de helft van het zoete water en het kwelwater verdwenen. Dat heeft erin geresulteerd dat het water meer naar buiten toe uittreedt en er minder water in het duinrandgebied zelf blijft. In het Poldergebied is sinds er water wordt gemalen, het waterpeil naar beneden gegaan. De waterscheiding ligt zodoende niet meer bij de afslag van de duinen maar is meer landinwaarts komen te liggen. Vanuit het duin loopt ondergronds een natuurlijk kanaal richting de waterpartijen die zich aan de achterzijde van het oude landhuis bevinden. Door de veranderde bodemgesteldheid, mede ten gevolge van het versmalde duin, kan het water dat zich verzamelt in deze waterpartijen wegens verdroging en verzuring minder goed weg naar diepere lagen in de bodem, via de aarden wanden. Het gevolg daarvan is dat de omgeving van deze waterpartijen drassig wordt. Het oude landhuis ondervond daar uiteraard ook hinder van. De destijds sterk verwaarloosde waterpartijen, die ook nog eens dichtgeslibd waren door bladval, zijn als onderdeel van het masterherstelplan gerestaureerd. Het jongere landhuis is op een open plek in het bos gelokaliseerd. Met het parkdeel rondom is weinig gebeurd in creatief opzicht. Er is geen relatie meer met de oude huislocatie en de nog bestaande waterpartijen."*⁴⁷

⁴⁷ Interview met Jan Willem Bosch, Bosch Slabbers tuin- en landschaparchitecten, Middelburg, 2005.

Duinbeek

Foto via: beeldarchief Zeeuws Archief.

Foto van Duinbeek: collectie Jan Bruijns, foto A. Dingemans, beeldbank Zeeuws Archief, 1998.

Willem Boreel verworf in 1637 de 'Hoge Vrye Heerlijkheid Duynbeke'. Het van oorsprong Middeleeuws kasteel was verwoest door de Watergeuzen.⁴⁸ Boreel was een van de eerste regenten van de jonge Republiek. Gepromoveerd in de Rechten, benoemd tot advocaat bij de Nederlandse O.I.C., overladen met uiteenlopende Engelse eerbewijzen, nadat hij een aantal geschillen had geblust tussen de V.O.C. en de Engelse variant daarvan werd hij in 1627 pensionaris van Amsterdam. Vanaf dat moment bezocht hij vele buitenlandse ambassades en werd hij tot slot benoemd tot ambassadeur in Parijs, waar hij verbleef tot zijn dood. Boreel wist de goede verstandhouding met de Franse koning te bewaren, ondanks de vele spanningen tussen de Republiek en Frankrijk.

Het is niet duidelijk of het Duinbeekhuis, zoals we dat nu kennen, al dan niet is gebouwd in opdracht van Willem Boreel en zijn vrouw. Zo gezien lijkt het uit twee bouwlagen bestaande classicistische bakstenen huis met een vooruitspringend middenrisaliet dat is bekroond door een timpaan qua opzet op andere medio 17de eeuwse landhuizen. Landhuizen die voorkwamen op buitenplaatsen langs de Vecht, in de omgeving van Amsterdam of in Overijssel. Kenmerken van dergelijke huizen zijn soberheid en doelmatigheid. Bijzonder geschikt voor het familiebuitenleven in de zomer. Het ontbrak er echter niet geheel aan luxe en decoraties. Want een 'zaal' maakte vrijwel altijd deel uit van het interieur. Hierin kon men gasten ontvangen en gezamenlijk converseren. In dit geval was de indeling als volgt: een gang in het midden zoals de positie van de buitendeur al doet vermoeden, links en rechts daarvan een kamer en in de uitbouw aan de achterzijde een vierkant zaaltje.

Na de dood van Willem Boreel bleef Duinbeek in de familie. De laatste telgen die zich achtereenvolgens eind 17de eeuw ontfermden over het buiten betroffen twee Heren die beiden actief waren in het Amsterdam van toen. Mr. Jacob Boreel was naast heer van Meersteyn ook

⁴⁸ Het omgrachte kasteel Duinbeek werd verwoest in 1572 door de Geuzen. Bij de verkoop van landswege in 1591 werden 8000 oude stenen afkomstig van de fundamenteën te gelde gemaakt. Bij een verkoop vijf jaar later is dan ook slechts sprake van een stuk zaailand met daarin een vijver en het opperhof, Duinlust genaamd, in: Westendorp-Frikkee, D., 'De buitenplaatsen op Walcheren van de 17de tot de 19de eeuw', *Maisons D'Hier et d'a ujourd'hui/ De Woonstede door de eeuwen heen*, 73, Castellum Nostrum/ PHB, 44.

Burgemeester en Raad van Amsterdam. De volgende eigenaar, Balthasar Boreel, was Secretaris van Amsterdam.⁴⁹

In het eerste kwart van de 18de eeuw werd Duinbeek aangepast naar de smaak en inzichten van de volgende eigenaren. De burgemeester van Middelburg, tevens bewindhebber van de O. I. C., Abraham Duvelaer en zijn vrouw Susanna Agnieta van Dishoek.

Zo werd waarschijnlijk het voorplein onder hun regie gereorganiseerd en werden er bijgebouwen gebouwd, waaraan nog weer later een oranjerie werd toegevoegd.

Een opmeting uit 1754, van de hand van **Jan Massol**, geeft op kaart een beeld weer van de geometrische parkaanleg van destijds. Het buiten is hierop ingedeeld in drie grote delen, die elk zijn ingedeeld door rechthoeken en vierkanten. Symmetrie speelt hierbij een rol. In het middendeel is in het midden daarvan het Duinbeekhuis getekend. Centraal geplaatst op de middenas, op de oude huisplaats met rondom een gracht. De status en het imago van 'Hoge Vrye Heerlijkheid' werd daarmee versterkt. Het huis ligt hierdoor zowel aan de voor- als achterzijde in een zichtlijn. De middenas, ofwel oprijlaan, gelegen aan de voorzijde van het huis, biedt zowel aansluiting naar de Duinbeekse weg, als naar het aan de overzijde van deze weg gelegen zogeheten Overbos (het grote parkdeel onder aan de tekening met daarin weergegeven een groot kruis van diagonalen, nu bekend als Eikenoord).⁵⁰

De Duinbeekseweg (zand)weg zelf functioneerde tevens als laan en vormde een scheiding tussen het buiten en het Overbos. Met octrooi van de Staten van Zeeland is deze laan, vanaf de Noordweg tot aan Berkenbosch, door Duvelaer rond 1715 bezand.⁵¹

Het grotendeels uit hakhoutbossen bestaande buiten, doorkruist met lanen waarvan sterrenbossen het resultaat zijn, is tevens voorzien van een vijver, boomgaarden en moestuinen. De dubbele lijnen, die in sommige vakken voorkomen op de plattegrond zijn waarschijnlijk te duiden als sloten. Helemaal aan het andere einde van de middenas is in de begrenzing van het buiten een kleine 'convex' waarneembaar, wellicht eens een nis waarin zich een beeld bevond.⁵²

⁴⁹ Uit: Genealogie en geschiedenis van het geslacht Boreel, m.s., 17de eeuw, door een kleinzoon van Willem Boreel, F.A. Boreel, nr.2, A.R.A., Den Haag. Met dank aan de stichting Particuliere Historische Buitenplaatsen.

⁵⁰ 'De Hooge Vreÿe Heerlykheid Duinbeek', opmeting door Jan Massol, collectie familie Sweerts de Landas-Sprenger. ; Vanaf 1742 werd het goed beleend door de zoon van Abraham Duvelaer, eveneens Abraham geheten. Duvelaer jr. was Rekenmeester van Zeeland en Bewindhebber van de West-Indische compagnie.

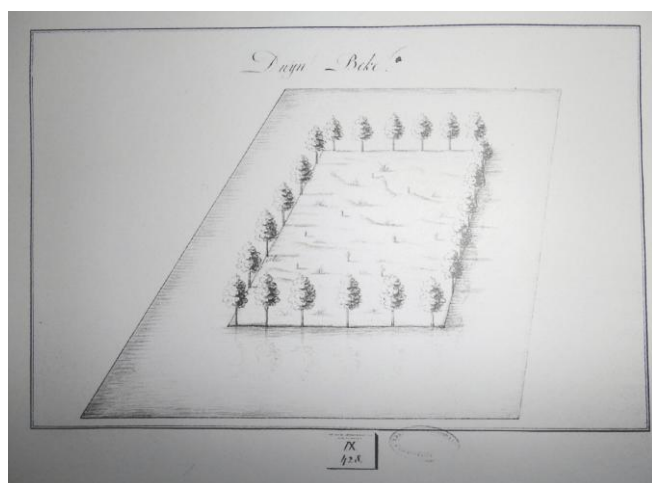
⁵¹ Broeke, M. van den, *Jan Arends, Buitenplaatsen op Walcheren, Aanhangsel Leven en werken van Jan Arends (1738-1805)*, Stichting "Nederlandse Buitenplaatsen en Historische Landschappen/ Canaletto/ Repro- Holland Alphen aan den Rijn, 2001, 60-61.

⁵² Broeke, M. van den, *Jan Arends, Buitenplaatsen op Walcheren, Aanhangsel Leven en werken van Jan Arends (1738-1805)*, Stichting "Nederlandse Buitenplaatsen en Historische Landschappen/ Canaletto/ Repro- Holland Alphen aan den Rijn, 2001, 61. Martin van den Broeke geeft hierbij een aantal opties aan: van amfitheatertje, cascade, een met gras beplante uitstalplaats voor oranjerieplanten tot een tent die hier stond.

Plattegrond van Duinbeek. Tekening door J. Massol, 1754.

Plattegrond van Duinbeek. Tekening door J. Massol, 1754, kopie uit het boek 'Het arkadisch Walcheren getekend door Jan Arends 1770-1790', Jhr. Dr. H.W.M. van den Wyck, Alphen a/d Rijn, 2001). De kaart is hier iets blauwkleurig gemaakt opdat de kaart in dit formaat iets beter leesbaar is.

Tekening van het eiland waarop later het buitenhuis Duinbeek te Oostkapelle is gesticht. Datering 1720-1730. Titel: Duijn Beke. Gewassen in Oostindische inkt, 27 x 43 cm, via: (beeldbank) Zeeuws Archief, Middelburg.

Oost Indische inkt tekeningen

Van Duinbeek bestaan evenals van Westhove en andere buitens in de Manteling afbeeldingen. Tekenaar Jan Arends, afkomstig uit Dordrecht, maakte in de laat 18de eeuw diverse series van inmiddels teloorgegangene buitens op Walcheren. De al dan niet nauwkeurig vastgelegde werkelijkheid werd zo 'geschetst'. Verbeelding speelde daarbij een rol. Het buiten, het ontworpen landschap werd zo vereeuwigd voor het nageslacht. Theaters, Chinese tempels, volièeres, geschoren heggen, kanaalvormige vijvers functioneren als decors en vormen minivoorstellingen waarin oog is voor verbeelding en ruimtewerking. Duinbeek werd maar liefst zeven keer door Arends in tekening verbeeld. Veelal zijn er werkende tuinmannen en dienstmeiden te zien op de gewassen Oost-Indische inkt tekeningen van zijn hand, als blijk van wat er allemaal voor nodig is om de ontworpen natuur rondom te onderhouden.⁵³

Op de tekeningen is telkens het Duinbeekhuis afgebeeld, steeds gezien vanuit een ander perspectief. Omgeven door parkarchitectuur met formele elementen en 'natuurlijke' elementen waarmee de idee van 'vrije natuur' aan verbeelding won.

Grijsgewassen dubbelomkaderde pen- en penseeltekening van 'Het huis van de Hooge Vrije Heerlijkheid Duinbeek, aan de Achter en Rechter Zyde te zien' (collectie Zeeuws archief; zie beeldbank).

Naoorlogse toekomst voor de Manteling

De aanwezigheid van diverse archiefstukken maakt het mogelijk een idee te verkrijgen van het vooroorlogse geïnundeerde Berkenbosch en Duinbeekse bomensortiment en de naoorlogse ideeën en werkzaamheden. In 1944/ 1945 werd de balans opgemaakt en werden vele vernielde bomen verzaagd, plantsoenen opgeruimd en werd de herinplanting begroot (zie bijlage).

Zo werden op Duinbeek onder meer de volgende boomsoorten geïnventariseerd en getaxeerd:

Eik, olm, esdoorn, es, berk, abeel, kastanje, den, linde, beuk en populier. Het totaal aantal bomen dat is verwoest blijft onduidelijk. Sommige –overgebleven- documenten geven wel een indicatie van de omvang waaraan gedacht moet worden. Op 22 Mei 1944 worden 'uit de landgoederen der N.V. Duinbeek' in totaal 1352 bomen ter waarde van 52458 gulden 'gezaagd en vervoerd'; op 17 juni 1944, vervolgens 654 bomen ter waarde van 28368 gulden; en op 29 mei 1944 nog eens 551 bomen ter waarde van 19288 gulden. Deze taxaties vonden plaats op basis van soort en omvang.⁵⁴

Een lokale kwekerij, die de inventarisaties en begroting op zich nam voor het te restaureren Berkenbosch, was zich naast alle opgelopen schade tevens bewust van de toekomstige recreatieve perspectieven van het gebied. "In de eerste plaats zal nimmer uit het oog mogen worden verloren dat alle bossen langs de kust vooral voor Oost-kapelle, Domburg en omgeving recreatieoorden zijn. Nu

⁵³ Lees hierover in: Broecke, J. P. van den, *Middeleeuwse kastelen van Zeeland, bijzonderheden over verdwenen burchten en ridderhofsteden*, Elmar B.V., Delft, 1978.

Broeke, M. van den, *Jan Arends, Buitenplaatsen op Walcheren, Aanhangsel Leven en werken van Jan Arends (1738-1805)*, Stichting "Nederlandse Buitenplaatsen en Historische Landschappen/ Canaletto/ Repro- Holland Alphen aan den Rijn, 2001, 60-61.

⁵⁴ Provinciaal Archief Middelburg, archiefstukken Berkenbosch en Duinbeek.

echter het gehele eiland Walcheren op deze bossen na, zijn natuurschoon is ontnomen, zijn het recreatieoorden geworden voor de gehele Walcherse bevolking en de talrijke zomergasten, die dit eiland jaarlijks bezoeken. Zij zullen dit in de toekomst, hoe de financiële toestand zich ook ontwikkelt en welke eigenaren zij ook krijgen, moeten blijven". Het advies was dan ook dat 'Rijk, Provincie en Gemeenten' moesten helpen de bossen langs de kust instant te houden. Veel waardevolle, 'sierlijke' bomen, zoals eik, beuk en iep waren intussen verwoest. Jong plantsoen, hoofdzakelijk bestaande uit Prunus, lijsterbes en berk, kon dienen als 'prachtig vulhout' en 'heel sierlijk' zijn, maar betroffen geen toekomstige 'waardevolle en grote bomen'.

Op het buiten Berkenbosch was aan een oppervlakte van minstens 14 ha schade toegebracht, meest bomen. Ten minste 500 jonge bomen van circa 2 meter hoog moesten daarvoor in de plaats komen, met rondom het huis een aantal 'zwaardere bomen' gegroepeerd, zo luidde het advies. In enkele vakken moest worden gehakt (i.p.v. rooien) om de nog in te planten bomen ruimte te geven. Deze inplant bedroeg circa 25 % van het gehele bomenbestand, want een deel van Berkenbosch had namelijk niet geleden onder de inundatie en veel jong plantsoen had zich intussen ontwikkeld.⁵⁵

Langs de noordelijke dreef moest een 15 meter lange strook intact blijven, aldus de kweker. 'Daar deze het overige bos', temeer nu 'de manteling dun geworden' was, moest beschermen. Dode bomen in de manteling moesten liefst voorlopig blijven staan om dienst te kunnen doen als windbrekers. Op de open plekken in de manteling werden jonge bomen geplant. Voor het herstel van sommige in de manteling en duinstrook gelegen vakken die tot Berkenbosch behoorden waren minstens 24.000 plantsoenen nodig (meer dan 35 % van de totale oppervlakte van de manteling), waarbij telkens rekening moest worden gehouden met een onderlinge inplantafstand van 1 meter. Daarnaast hield de kweker tevens rekening met de ligging van de vakken, qua hoogte en diepte, en de mate van bescherming die de beplanting, in relatie daarmee, kon bieden voor zowel de manteling als het buiten. Voor wat betreft de inplant op het teloorgegangene Berkenboschdeel dacht men (in de vakken) aan: eik, beuk, linde, es, kastanje. Als 'plantsoensoorten' had men op het oog: eik, beuk, es, esdoorn en els, waarbij rondom het huis tevens nog aan een aantal 'eenvoudige sierstruiken' werd gedacht. Het geheel aan herstelkosten werd geraamd op 28.485 gulden. Voor het jaarlijks onderhoud ging men uit van een bedrag van 1.825 gulden. Dat de lokale kweker mogelijk concurrentie genoot van de Nederlandse Heide Maatschappij bij het verkrijgen van de opdracht 'tot het uitoefenen van de herstelwerkzaamheden', blijkt uit de offerte met een aangehecht advies. Hierin werden de Heidemij werkmethodes bekritiseerd. De Heidemij was namelijk van plan de duinstrook van bomen te voorzien volgens een inplantmethode, waarbij voor het creëren van plantgaten afmetingen werden gehanteerd van 0.40 x 0.40 x 0.30 meter. Een methode die aldus de lokale kweker weinig kans van slagen had, want van losmaken en spitten tussen de plantsoenen was hierbij geen sprake. Het plantsoen was op die manier onmogelijk 'aan de groei te krijgen', daar het tussen de plantsoenen groeiende gras enzovoort 'al het vocht' wegtrok.

Ook de plantgaten van 0.75 x 0.75 x 0.30 meter (op 1 meter) die de Heidemij hanteerde voor hun overige beplantingen ondervond geen goedkeuring, want ook hier bleef tussen de plantgaten onbewerkte grond liggen. De Heidemij methode moest, vond hij, ontraden worden, ook al was deze in uitvoering veel goedkoper. De eindresultaten zouden navenant zijn, evenals goed onderhoud. Daarbij betrof het uiteindelijk doel, aldus de kweker, nu eenmaal het verkrijgen van een goed bos en niet slechts de aanplant zelf. Verstandiger was het de in dit deel liggende kale plekken onkruidvrij te maken en te spitten op 30cm diepte. Plaatsen, kleiner dan 20m² pas te behandelen als het omringende hout op kap was -behalve in de manteling, waar alles, daar waar herstel gewenst was, direct vol geplant moest worden. De plantgaten moesten dusdanig ruim gemaakt worden, dat de wortels zich goed konden uitspreiden. Deze ingeplante plantsoenen moesten vervolgens vrijgehouden worden van onkruid om verstikking te voorkomen, 'opdat al het vocht ten nutte kwam van het plantsoen'. Datzelfde recept werd nog eens herhaald voor de strookbeplanting tussen de intussen afgezaagde eiken aan de duinrand, waarbij aangemerkt werd dat de plaggen hier slechts moesten worden losgestoken. Het dode gras en onkruid bleven zo bovenop liggen hetgeen zandverstuiving kon voorkomen, terwijl vocht en lucht konden toetreden tot de struiken.⁵⁶

Enkele aanvullende adviezen: *"De vernieling van de met eik begroeide duinstrook te Noorden van de manteling is heel erg en hoewel ook hier een goede groei van de op de struiken gekomen spruiten is waar te nemen zal het toch nog jaren duren, eer zij weer hun beschermende taak voor de manteling kan vervullen. Aanbeveling zou het verdienen, deze strook, die op vele plaatsen achter een duinrug ligt, bij te vullen met daarvoor geschikte houtsoorten, zoals abeel, populier, boksdooorn, acacia en duindoorn.*

Het aanbrengen van een nog meer naar de zee liggende plantsoenstrook moet ontraden worden. Deze strook loopt op vele plaatsen over heuvelruggen en zal dus veel nadeel ondervinden van zeewind en droogte. Zij zal, wil

⁵⁵ Telkens wanneer er een strook gekapt werd, kon een 'kleine plaats' worden 'behandeld'.

Plaatsen groter dan 20 M² konden direct worden ingevuld.

⁵⁶ Zeeuws Archief Middelburg, Kwekerij Bloemhove, Domburg, W. Brand; archiefstukken Berkenbosch en Duinbeek.

het enig succes opleveren, alleen beplant kunnen worden met dennen. Hoewel dennen in ons Zeeuwse landschap minder passen, zouden zij, indien nodig, als een noodzakelijk kwaad toch te aanvaarden zijn. Hier (Berkenbosch, I.E.) zijn zij, bij het aanbrengen van een aanvullende beplanting tussen de eiken, niet nodig"; "Aan weerszijden van deze weg (naar de Hamster) zijn gedeelten, waar alle houtgewas verdwenen is, enkele plaatsen tot 30 à 50 meter diep het bos in. De eikenbomen langs de weg zijn geheel op de wind komen te staan en zullen zich voor het grootste deel niet meer kunnen herstellen. Zij zullen echter moeten blijven staan voor windkering. Aan elke kant van de weg zou nu reeds een rij jonge eikenboompjes aangebracht moeten worden en zal een oppervlakte van 6000m² beplant moeten worden. Hiervoor kunnen betere soorten hout gebruikt worden zoals es, esdoorn, els, eik en beuk. Nodig zijn 110 jonge bomen en 6000 ander plantsoen. Voordat de uitvoering kan worden begonnen, zullen de te beplanten gedeelten gezuiverd moeten worden van de prikkeldraad versperringen en de delen, waarin mijnenvelden zijn geweest, geheel daarvan gezuiverd zijn, terwijl in het westelijk deel langs de weg naar de Hamster de betonvloer opgeruimd moet worden. Deze werken zijn buiten de begroting gehouden, daar aangenomen kan worden, dat dit wel door de D.U.W. (Dienst Uitvoering Werk; met arbeiders die toentertijd werden ingezet voor opruimwerkzaamheden in het kader van de Wederopbouw, I.E.) zal kunnen geschieden."

Walcheren als arcadia

Hattinga kaart; Walcheren opgemeten door W.T. Hattinga en zijn zonen D.W. Carel Hattinga en A. Hattinga, uitgave te Amsterdam, 1753.

Jan Willem Bosch: "De meeste buitens op de Hattinga kaart (circa 1750) staan loodrecht op het duin. De reden daarvoor is een praktische, de uitstroom van het kwelwater via het binnenduin richting de polders zorgde tevens voor toevoer van water richting de vele waterpartijen, die de buitenplaatsen van toen bezaten, waaronder Grand Canal's. De duinen werden vaak ook als einde van een zichtlijn gebruikt. De meeste buitens hier zijn noord-zuid georiënteerd, ook al is dat niet het geval bij Berkenbosch en Duinbeek (deze zijn meer oost-west georiënteerd). Orthogonaliteit speelde een belangrijke rol.

De Hattingakaart is overigens behoorlijk betrouwbaar, zeker in vergelijking met ander kaartmateriaal dat soms nogal geromantiseerd is. Wij hebben deze kaart veelvuldig gebruikt tijdens onze werkzaamheden in de Manteling. Je loopt zo'n kaart dan af aan de hand van piketpaaltjes, dat doe je niet één keer, nee, maar tig keer."⁵⁷

Deze 'Hattinga kaart', gerealiseerd door de Hattinga's, toont een groot aantal buitens op Walcheren, waarvan de meeste niet meer bestaan.⁵⁸ Domburg ligt ertussen geklemd. De wijze waarop de buitens en landgoederen landschappelijk gesitueerd zijn duiden zeer waarschijnlijk op de mogelijkheden ter plekke die eigenaren toentertijd ondervonden. De relatief goedkope beschikbare gronden, de bodemcondities, de productiemogelijkheden, de ontsluiting naar externe wegen, de ligging van het huis en de tuin ten opzichte van de zon en de wind en, niet onbelangrijk, de wijze waarop het veelal in opzet geometrische totaalontwerp van de buitens, inclusief parkaanleg, binnen hun landbegrenzingsen, in relatie tot de omgeving, visueel gezien het beste tot hun recht kwamen.

⁵⁷ Interview met Jan Willem Bosch, Bosch Slabbers tuin- en landschaparchitecten, Middelburg, 2005; zie ook Woud, A., *Het lege land, De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848*, Contact BV, 2004, 32-33.: "De aanwijzingen dat het jonge 'Koningrijk' der Nederlanden (aldus de negentiende-schrijfwijze) er in hoofdzaak nog zeventiende-eeuws uitzag, worden versterkt door het feit dat vrijwel alle provinciekaarten rond 1815 nog opmetingen uit de zeventiende eeuw teruggingen, soms met onbelangrijke correcties. De achttiende eeuw had blijkbaar geen andere nieuwe kaart van deze omvang noodzakelijk gemaakt. Alleen Zeeland werd rond 1750 opnieuw gekarteerd. De medicus W.T. Hattinga was daarmee uit persoonlijke belangstelling begonnen; in opdracht van de opperbevelhebber van de Zeven Provinciën, de Prins van Oranje, zette hij het voort. Deze opdracht bewijst dat het slechts ging om het militaire belang van betrouwbare recente kaarten van strategisch belangrijke gebieden. De omvangrijke cartografische arbeid die Hattinga samen met zijn beide zonen tussen 1740 en 1790 verrichtte, heeft dan ook betrekking op de militair belangrijke delen van het land: Zeeland en de zuidelijke en noordoostelijke verdedigingslijnen. De betrouwbaarheid ervan is niet in alle opzichten even groot gebleken, want ook de Hattinga's kopieerden veel zeventiende-eeuwse kaarten, zij het dat ze de afbeelding van het defensiesysteem up-to-date maakten."

⁵⁸ In de 2de helft van de 18de eeuw, en later, raken veel buitens in verval als gevolg van malaise. De heerlijke rechten en privileges die samenhangen met het bezit van een kasteel, huis, of riddermatige hofsteden komen te vervallen. De vrijkomende grond wordt in gebruik genomen voor landbouw. In de 2de helft van de 18de eeuw zijn de meeste riddermatige hofsteden reeds verdwenen of in ernstige mate vervallen.

Berkenbosch en Duinbeek liggen op de kaart min of meer zij aan zij tegen de duinrand aan.

Voor een bezoek aan Berkenbosch moest je, hetzij, eerst langs Duinbeek, Westhove (en Cleijn Westhove) of door het duin. Dat is overigens nog steeds het geval.

Toen Duinbeek en Berkenbosch werden gekocht door J.G. Sprenger, respectievelijk eind 18de, begin 19de eeuw, was er intussen alweer het nodige gewijzigd op de buitens en liet ook hij veranderingen aanbrengen. Onder invloed van de landschapsstijl is bijvoorbeeld aan de rechthoekig gevormde omgrachting van Duinbeek een ietwat slingerende waterlus toegevoegd, nadat door uitgraving een verbinding tot stand was gebracht met een vijver die er al lag.⁵⁹

Ook hier werden, net als op Berkenbosch, slingerlanen –met eiken- aangelegd. Naar de mening van sommigen werd de in Middelburg geboren Pieter Schuppens hiervoor destijds betrokken als ontwerper.⁶⁰

Getracht is in elk geval de beide buitens meer op elkaar te laten aansluiten. Een slingerpad dat werd ontworpen bood de mogelijkheid 'intern' van het ene buiten naar het volgende te wandelen. De sterk geometrische opzet van het Duinbeekbuiten was vrijwel in zijn geheel gewijzigd in landschapsstijl. Wat resteerde was de kaarsrechte oprijlaan naar het door water omgegeven huis, geflankeerd door bijgebouwen. Een situatie zoals we vandaag de dag nog aantreffen.

Westhove, op de Hattingakaart, ten zuiden van Berkenbosch en Duinlust gelegen, was in het bezit van een groot formeel parkgedeelte, tussen het omgrachte kasteel en het duin in.

Opvallend hierbij zijn, naast vakverdeling, de min of meer kartelachtige frivole randen bij cirkel, halfcirkel, of ruitvormige patronen.

Van dat alles is niets meer over, daarvoor in de plaats nu: de Hortus Zealandia

De oude oranjerie: het Zeeuws Biologische Museum (ZBM); daarachter de hortus

Aan de achterzijde van de oranjerie bevindt zich de door jonge linden omgeven Zeeuwse tuin. De oranjerie zelf is ooit gebouwd om uitheemse planten te herbergen en te beschermen tegen wind, met name in de wintermaanden.

De Hortus Zelandiae: negen thematuinen tezamen vormgegeven in een groot vierkant raamwerk met daarin opgenomen een cirkel en tal van kleine vakken. Elke thematuin heeft een afmeting van circa 20 x 20 meter. De tuinen worden van elkaar gescheiden door schelpenpaden. Twee belangrijke hoofdthema's leiden het programma in: landbouw(geschiedenis) en vlinders. In de bermen zijn onder meer te zien: stinzenplanten, daslook, boshyacint en boerenkrokus. Bij de toegang van de negen tuinthema's bevindt zich een vlinderpaviljoen, die aanleunt tegen een oude kasmuur. Alle tuinen zijn voorzien van zoveel mogelijk waardplanten, die zich lenen voor het houden van vlinders. In het meest oostelijke deel van de heemtuin is een tuindeel ingericht dat verwijst naar het vroegere Zeeuwse landschap. Een vliedberg, een drinkpoel en breed uitgedijde meidoornhagen zijn hier beeldbepalend.⁶¹

Veel planten, die in overvloed voorkwamen in Zeeland, zijn nu zeldzaam. Meekrap, in de 17de en 18de eeuw op Zuid-Beveland veel verbouwd, en goed voor het rood kleuren van textiel, is praktisch uitgestorven. De plek waar nog een aantal meekrapplanten staan, blijft zodoende geheim. Zeldzaam is ook de bostulp die voorkomt in de Manteling.⁶²

De Zeeuwse tuin is er ter lering en vermaak; net zoals dat vroeger toging. Een gethematiseerde tuin die iets weg heeft van een schoolkindertuin. Ook hier is gedacht aan de verbeelding en ideevorming van de vier seizoenen die het jaar kent. De aloude natuurideeën van Jac. P. Thijsse, de Verkadeplaatjes. Kortom: een in scène gezet onderzoek naar natuur vindt hier plaats, waarbij een zogeheten doepad je de weg wijst. Geflankeerd door bordjes met opdrachten, leren kinderen hier spelenderwijs.

⁵⁹ Zie bijvoorbeeld Het Kadastraal Minuut Plan uit 1820.

⁶⁰ Lees hierover in: Broeke, M. van den, *Jan Arends, Buitenplaatsen op Walcheren, Aanhangsel Leven en werken van Jan Arends (1738-1805)*, Stichting "Nederlandse Buitenplaatsen en Historische Landschappen/ Canaletto/ Repro- Holland Alphen aan den Rijn, 2001, 36-37.

⁶¹ Lees hierover in: Swiers, R.J., A. van Haperen, *Een wandeling door de Manteling, cultuur en natuur aan de noordkust van Walcheren*, De Koperen Tuin, Goes, 1996.

⁶² Offereins, M., Westhoven en het Zeeuws Biologische Museum, *NVOX*, 20ste, 8, 1995, 385.

De Hortus Zelandiae met de voormalige Oranjerie op de achtergrond

De Thema's:

Fruitmix, Verscheidenheid: de akkertuin; Bloemenpracht: de dijk tuin; Hollebollig: de moeraningstuin; Zompig Zeeuws: de moerastuin; Vluchten kan niet meer: de vliedberg; Vergeten hoekjes en klein spul; Hoor ze zoemen: de bijenkasten; Typisch Zeeuws landschap; Boerenbont: de boerderijtuin, Klein duintje: de duintuin; Van Roodoogjuffer tot Oeverlibel: de watertuin; Het fladdervolkje: de vlindertuin; Heemhommels: de insectentuin; Leren in het open leslokaal; Metselbijen tegen de muur.

Jan Willem Bosch: "Bij het ontwerp van de Hortus Zelandiae hebben we ingespeeld op de oude 18de eeuwse formele situatie binnen de grachten. Uitgaande van oud kaartmateriaal en sporen in het landschap hebben we een oude laan gehanteerd als as. Deze as is vanuit het kasteelpark doorgetrokken, via de dienstgebouwen, naar het nieuwe ontwerp en fungeert aan een zijde als beëindiging van de Hortus Zelandiae. Voorts is het geometrische raster ingedeeld met vakken omwille van de thematuinen. Het panorama van Antoon van den Wijngaerde, waarop Westhove is afgebeeld met een ommuurde tuin (een aardse afspiegeling van het paradijs) heeft ons geïnspireerd bij het ontwerp van de Hortus Zelandiae".⁶³

⁶³ Interview met Jan Willem Bosch, Bosch Slabbers tuin- en landschaparchitecten, Middelburg, 2005.

Bijlage

Berkenbosch & Duinbeek, informatie zoals verstrekt door het Zeeuws Archief (tevens online leesbaar via de website van het archief):

Op 10 april 1895 werden de buitenplaatsen "Berkenbosch" en "Duinbeek", gelegen te Oostkapelle, in de Sociëteit "De Vergenoeging" op de Grote Markt te Middelburg openbaar verkocht (archief Familie Mathias-Pous-Tak van Poortvliet, inv.nr 28, zie ook bijlage II). De buitenplaatsen werden eigendom van vijftien aandeelhouders, onder wie H.A. Boogaert, W.H. de Bruyn van Melis- en Mariekerke, W.A. graaf van Lynden, A. Lantsheer, W.J. Sprenger en J.P.R. Tak van Poortvliet. De buitenplaatsen werden slechts voorlopig aangekocht om ze te behoeden voor "slopers". Er werd echter geen nieuwe eigenaar gevonden en op 27 december 1896 werd ten overstaan van notaris W. Verhulst te Middelburg de naamloze vennootschap Duinbeek opgericht (inv.nr 1; abusievelijk wordt in de Encyclopedie van Zeeland het jaar 1898 vermeld). Twee keer ondergingen de statuten wijzigingen, op 21 augustus 1905 en 14 mei 1935. Het doel van de vennootschap was in de eerste plaats "het in stand houden van de bij akte van oprichting der vennootschap ingebracht en later door haar verkregen en te verkrijgen beplantingen en buitenverblijven, zich bevindende aan de noordwestkust van Walcheren, door middel van aan- en zoo nodig verkoop van aldaar liggende buitenplaatsen". Die buitenplaatsen waren bij de oprichting Duinbeek en Berkenbosch en in 1917 werd tevens de buitenplaats Eikenoord aangekocht (idem, inv.nr 9).

Voor na de Tweede Wereldoorlog, waarvan de buitenplaatsen veel schade ondervonden (Idem, inv.nr 70), werd het steeds moeilijker de landgoederen rendabel te houden. Daarom werd op 17 juni 1971 ten overstaan van openbaar notaris P.W. Meylink te Middelburg door de directeur en commissarissen van Duinbeek N.V. de bezittingen overgedragen aan Staatsbosbeheer. De aandeelhouders waren reeds in 1970 hiermee accoord gegaan.

Mr. J.A. Lantsheer, directeur van Duinbeek N.V., heeft in 1976 het archief van de naamloze vennootschap tot overname door Staatsbosbeheer aan het rijksarchief in bewaring gegeven. In de overeenkomst van inbewaringgeving is een openbaarheidsbeperking van 50 jaar gesteld. In datzelfde jaar heeft oud-directeur jhr. A. Boogaert tevens de archiefstukken overgedragen, die tijdens zijn functie onder hem zijn blijven berusten.

Het archief van de ambachtsheerlijkheid Duinbeek werd door Duinbeek NV al in 1925 aan het Rijksarchief in Zeeland in bruikleen gegeven (Verslagen omtrent 's Rijks oude Archieven, 1925, tweede deel, blz. 275) en in het jaar daarop geïnventariseerd (Idem, 1926, blz. 450-458).

Bij het begin van de inventarisatie werden de losse archiefstukken, geborgen in portefeuilles, aangetroffen en de delen vnl. betreffende de boekhouding, waren apart opgesteld. De stukken, ingekomen bij het bestuur, werden tijdens de inventarisatie chronologisch geordend. Er werden ook persoonlijke archiefstukken aangetroffen, die onder het gedeponeed archief beschreven zijn. Voorts is als bijlage een lijst van kaarten en tekeningen opgenomen.

Bijlage

In kaart gebracht door bureau Bosch & Slabbers te Zeeland a.d.v. oud kaart materiaal.

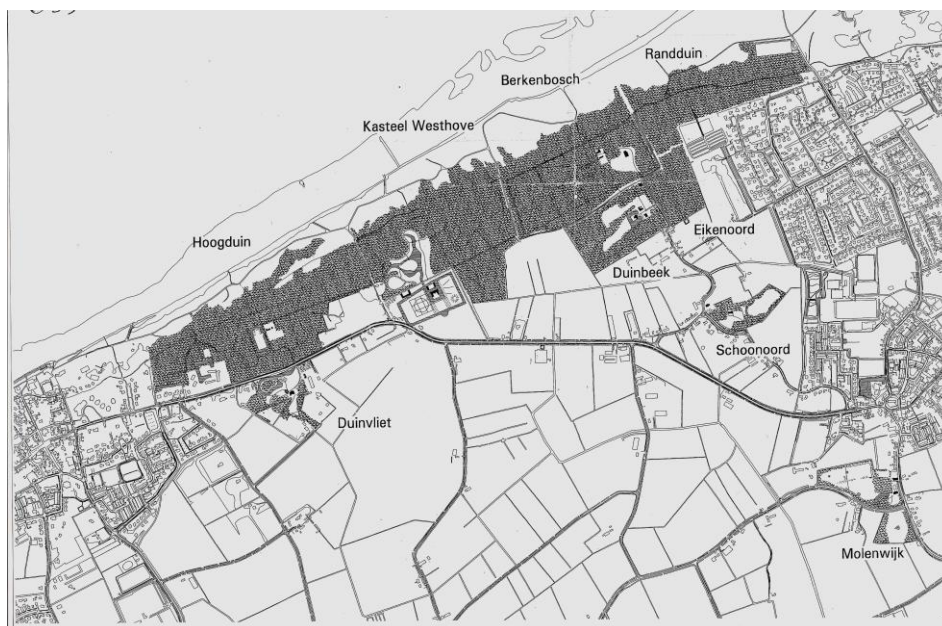
Uit: "De Buitenplaatsen van de Manteling, Een studie naar verleden, heden en bouwstenen voor de toekomst van de buitenplaatsen en landgoederen in de gemeente Domburg", Bosch & Slabbers i.s.m. Route IV, Middelburg, december 1996.

Het deel van de Manteling waarin onder meer gelegen Westhove, Berkenbos; **situatie 18de eeuw**

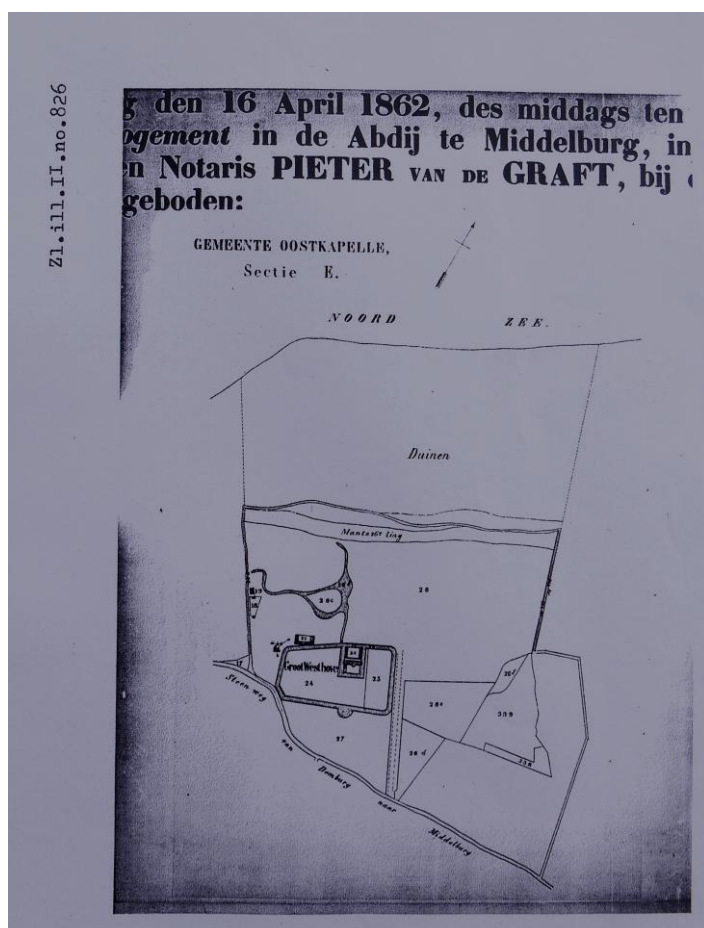

Situatie 19de eeuw

Situatie circa 1996

Bijlage Westhove:

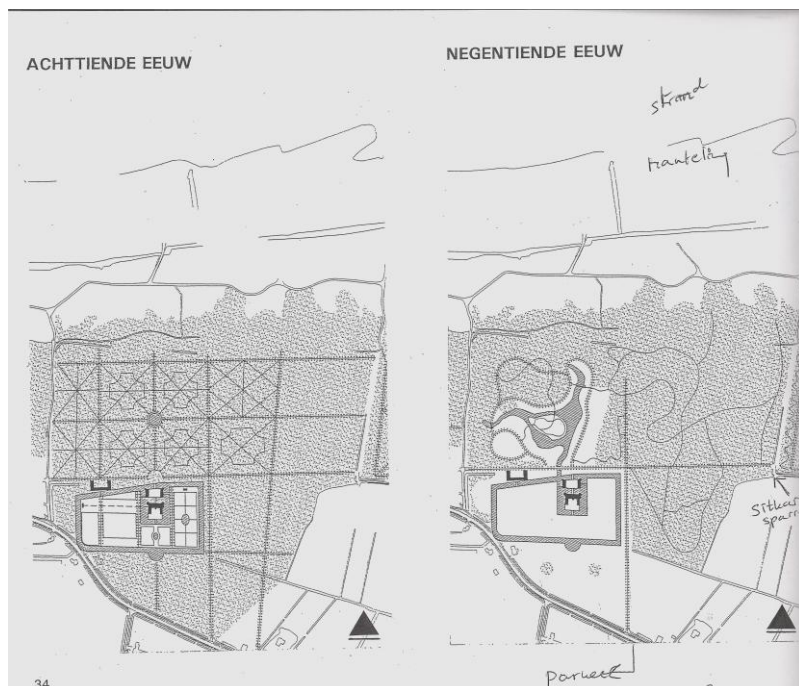

Openbare verkoping van 'het van ouds bekende Kasteel Westhove....'. Bron: Zeeuws archief, Middelburg.

Prentbriefkaart van 'Park van Westhove', uitgever: gebroeders van Straaten te Middelburg, 1895-1905 (beeldbank Zeeuws Archief).

Situatieschetsen Westhove in de 18de en 19de eeuw, a.d.v. oud kaartmateriaal, bureau Bosch & Slabbers, Middelburg, december 1996. Op de overgang tussen het gebied van kasteel Westhove en het buiten Berkenbosch staan overigens vier **Sitka sparren**. Zij markeren het einde van een oude zichtas, die via de lindenlaan uitkwam op het grensgebied van de twee buitens.⁶⁴

HUDIGDE SITUATIE

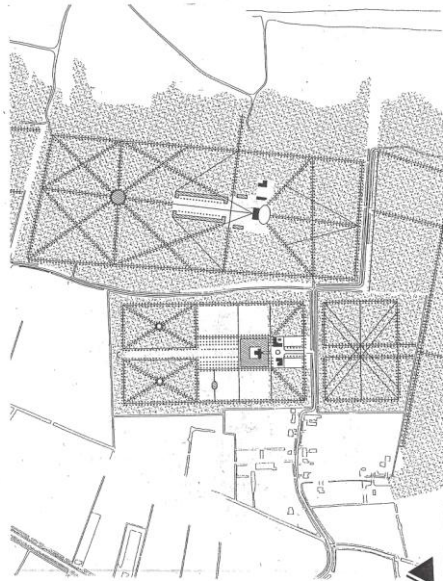

Situatieschets Westhove, bureau Bosch & Slabbers, Middelburg, december 1996.

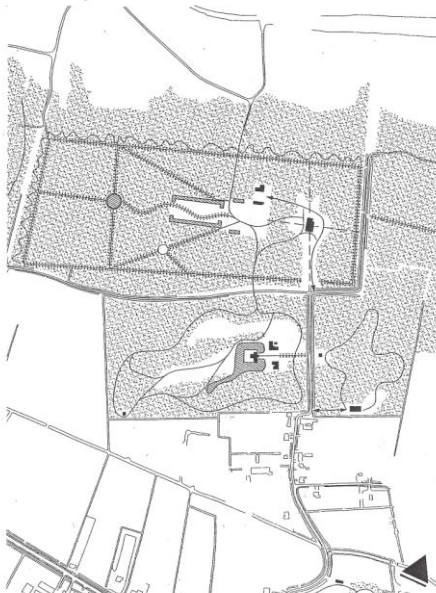
⁶⁴ Lees hierover in: Swiers, R.J., A. van Haperen, *Een wandeling door de Manteling, cultuur en natuur aan de noordkust van Walcheren*, De Koperen Tuin, Goes, 1996, 32.

Bijlage Berkenbosch & Duinbeek

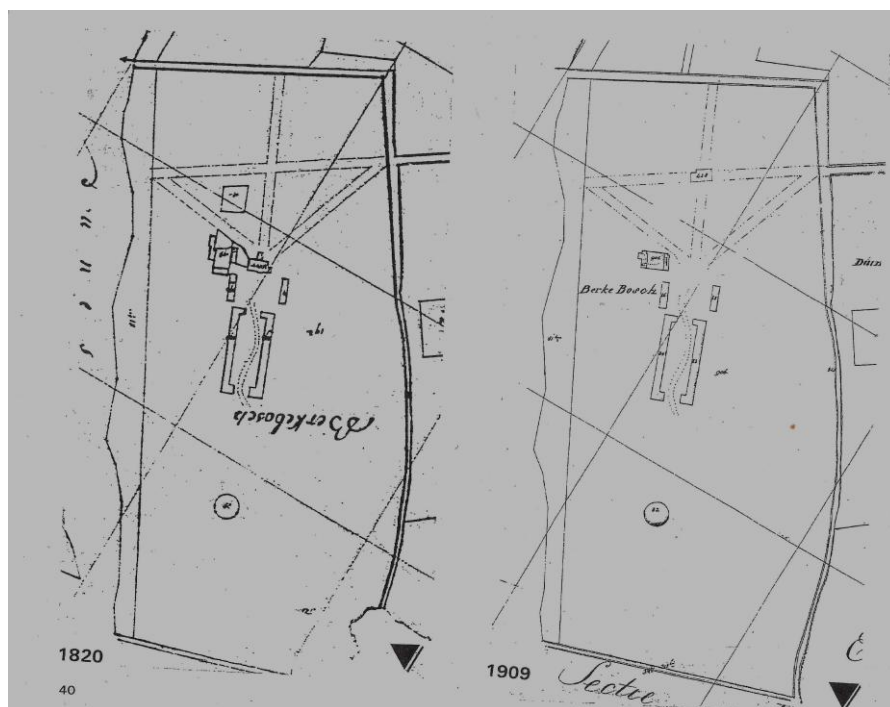
ACHTTIENDE EEUW

NEGENTIENDE EEUW

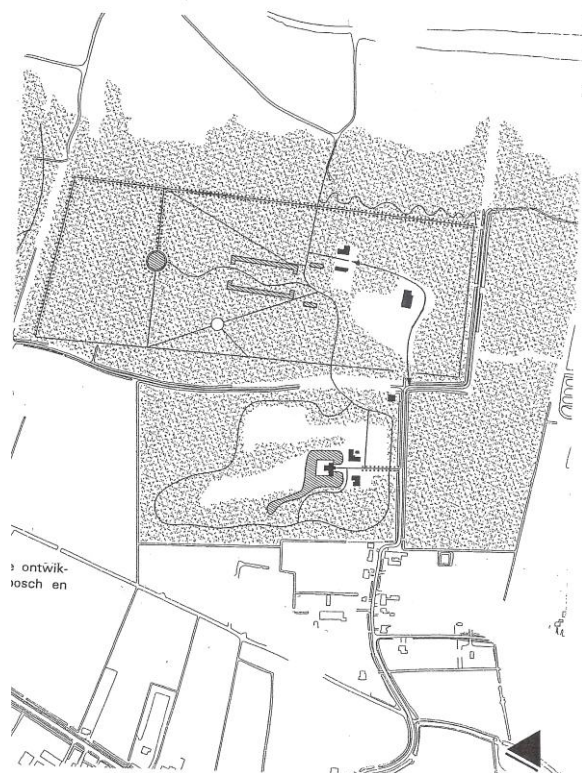

Situatieschetsen Duinbeek en Berkenbosch, 18de en 19de eeuw, a.d.v. oud kaartmateriaal, bureau Bosch & Slabbers, Middelburg, december 1996.

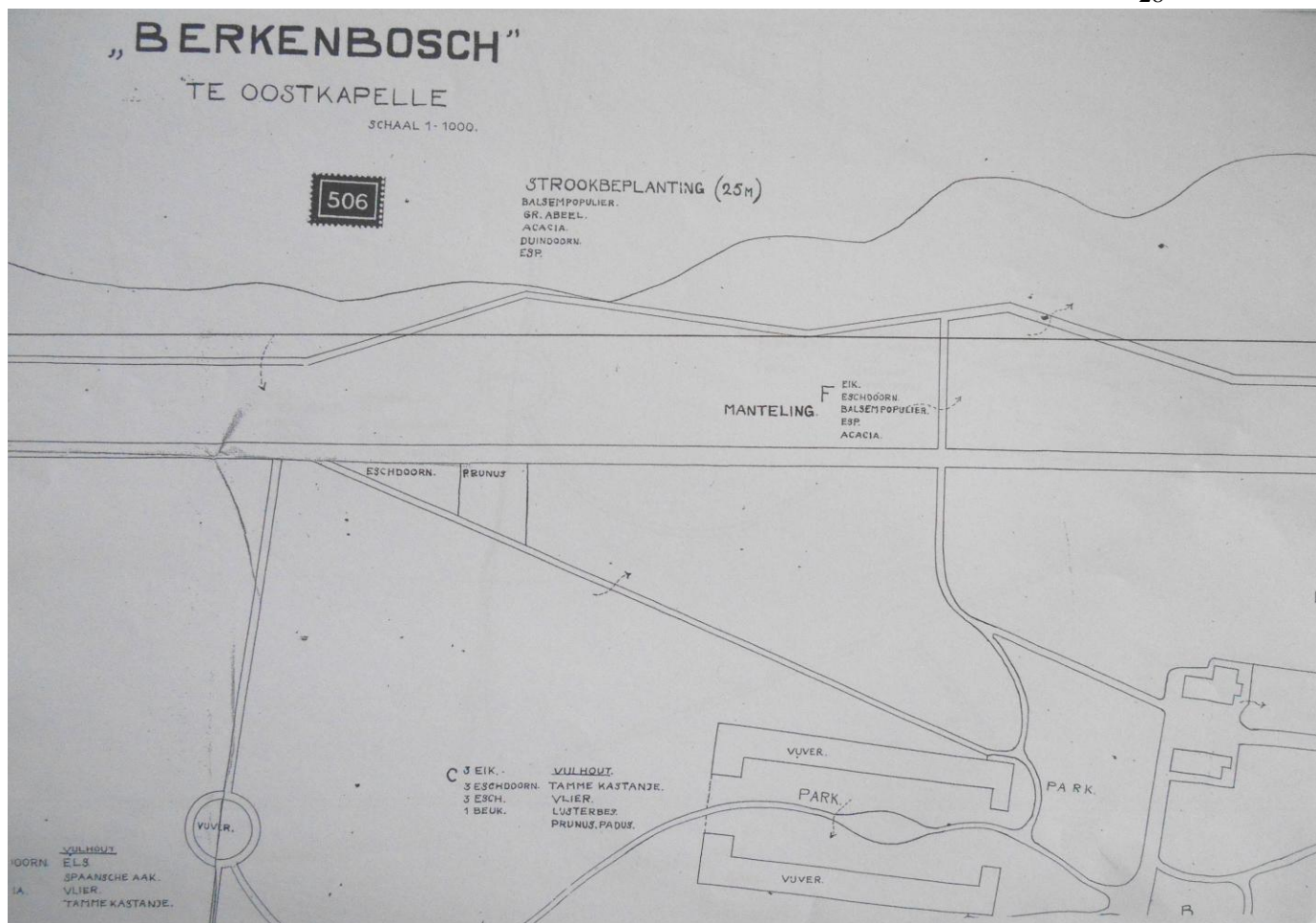

Kadastrale kaarten Berkenbosch van 1820 en 1909 (hierop is o.a. te zien dat het –latere- landhuis uit 1862 is gebouwd op het kruispunt van de hoofdlaan en de laan in het verlengde van de Duinbeekseweg).

HUIDIGE SITUATIE

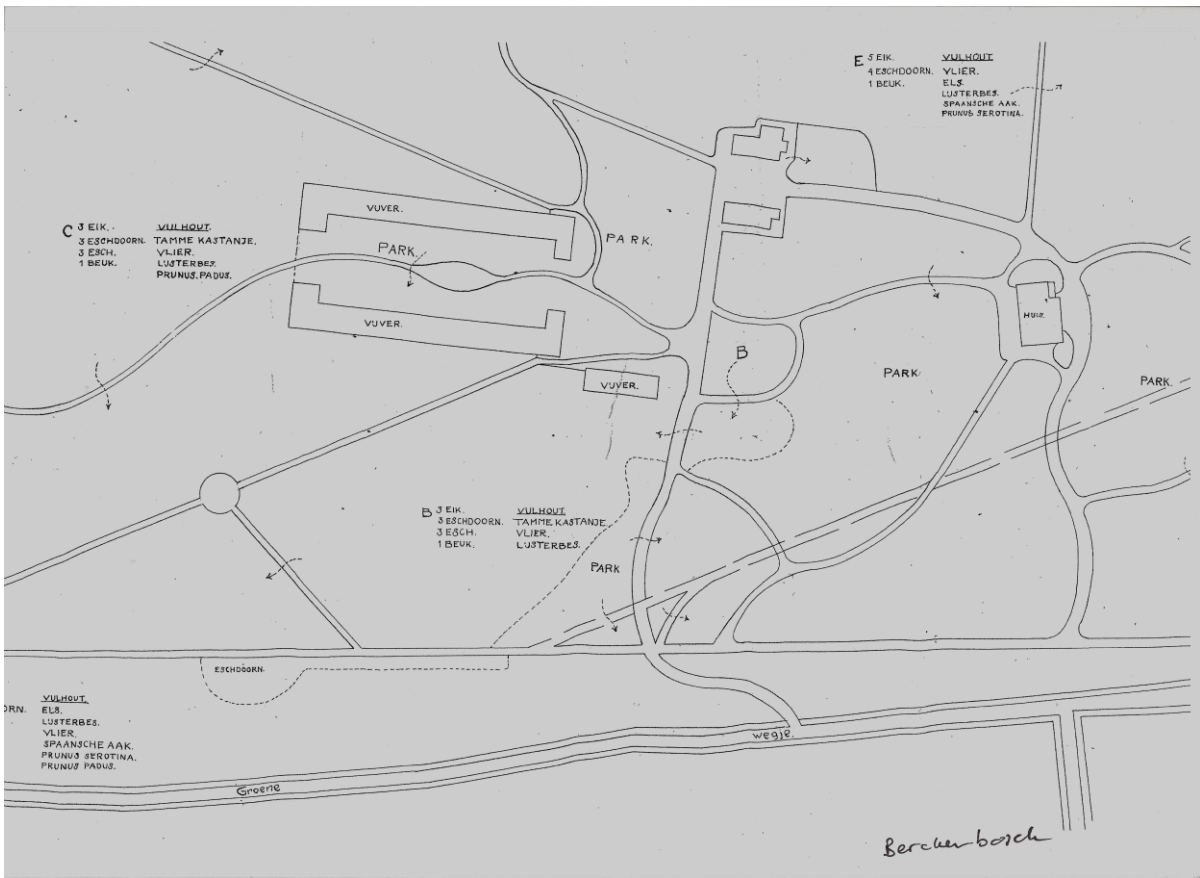
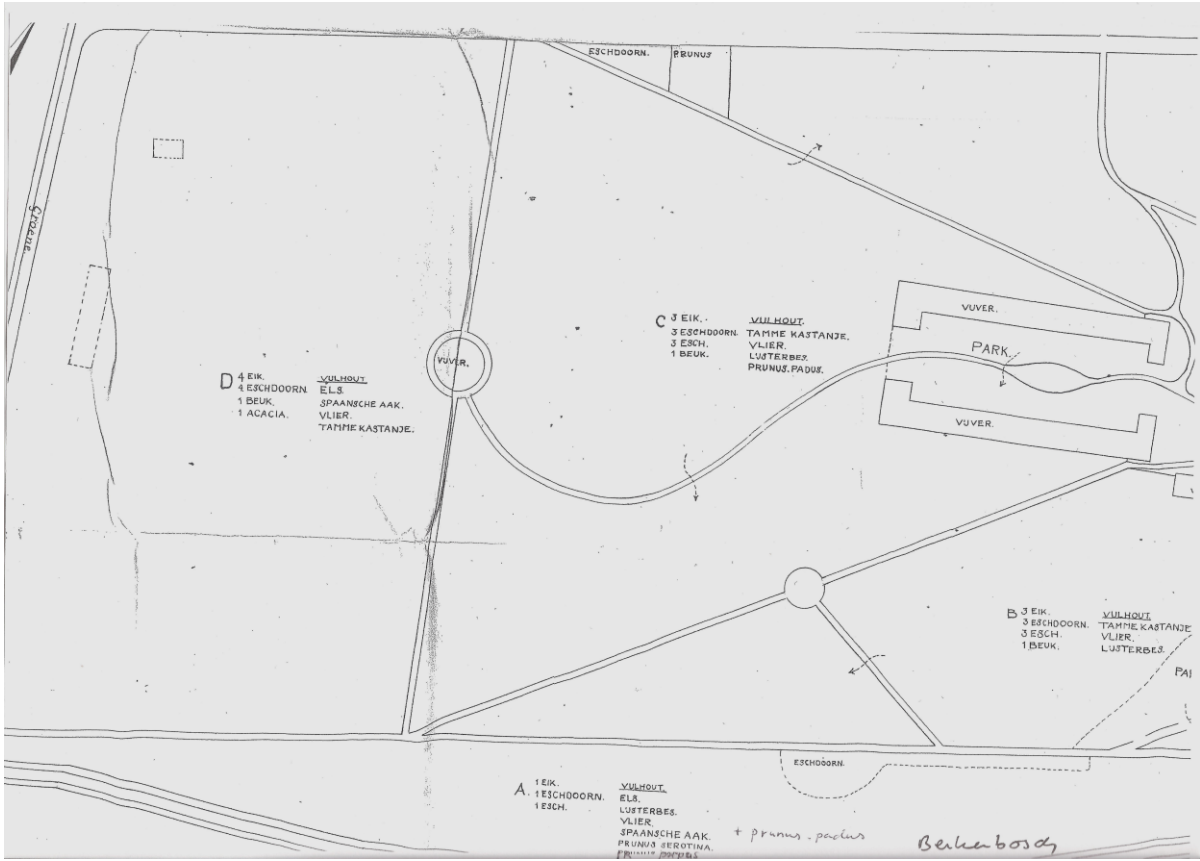

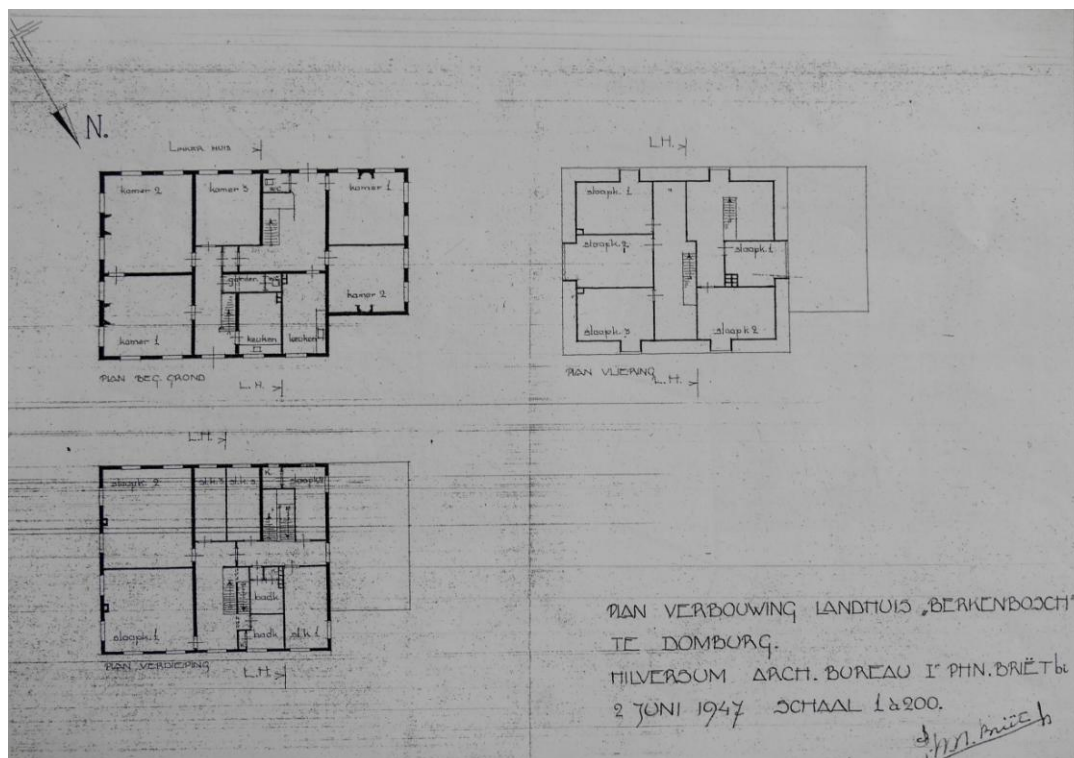
Situatieschets Berkenbosch en Duinbeek, a.d.v. oud kaartmateriaal, bureau Bosch & Slabbers, Middelburg, december 1996.

Bron: Zeeuws Archief; Duinbeek NV 1778-1972 (waarin opgenomen Berkenbosch), plattegrondtekening gerealiseerd door de Heidemaatschappij in 1947 i.v.m. de herbepanting van Berkenbosch. Dit document is hier in delen te zien.

Plan verbouwing landhuis 'Berkenbosch' te Domburg, 2 juni 1947 -Hilversum, architectenbureau **P.H.N. Briët** (1894-1978) te Hilversum; Briët was bekend met het ontwerpen van landhuizen dan wel villa's en werd dus in dit geval ingeschakeld bij de verbouwing van landhuis 'Berkenbosch' (dossier Berkenbosch, Zeeuw Archief, Middelburg).

Bijlage
Inventarisatie bomen in 1944

. . . . . OOSTKAPELLE, 15 Mei 1944 . . . . .

ST A A T van de gedurende het tijdvak van 1 tot 15 Mei 1944 uit de landgoederen der N.V. 'Duinbeek' afgezaagde en weggevoerde bomen:

110	Bekenn.gem.middellijn.	10	c.	1. a	21.00	21.	1400.-
31	"	"	"	"	15.00	"	1035.-
308	"	"	"	"	50.00	"	15100.-
140	"	"	"	"	60.00	"	3400.-
60	"	"	"	"	70.00	"	3000.-
8	"	"	"	"	100.00	"	800.-
53	OLSEN	"	"	"	10.00	1b	715.-
68	"	"	"	"	21.00	2b	1700.-
80	"	"	"	"	25.00	40	2100.-
50	"	"	"	"	45.00	50	2500.-
30	"	"	"	"	50.00	65	1950.-
70	NACHDOORN	"	"	"	10.00	"	700.-
24	"	"	"	"	17.00	"	408.-
82	"	"	"	"	30.00	"	2280.-
60	"	"	"	"	40.00	"	3000.-
12	WISSCHEN	"	"	"	24.00	"	360.-
30	BREKEN	"	"	"	10.00	"	300.-
40	"	"	"	"	30.00	"	1200.-
42	"	"	"	"	40.00	"	1680.-
2	ABERLEN	"	"	"	32.00	"	60.-
1	"	"	"	"	25.00	"	25.-
1	KASTANJE	"	"	"	20.00	"	20.-
2	DENNEN	"	"	"	25.00	"	60.-
1	LINDE	"	"	"	30.00	"	30.-
1	BEUK	"	"	"	30.00	"	45.-
2	"	"	"	"	25.00	"	60.-
1 3 5 2 Bomen ter waarde van totaal.....						Fl.	52459.-

De Directeur der N.V. 'DUINBEEK'

J. van

Den Heer Burgemeester
van OOSTKAPELLE.

Staat van de gedurende het tijdvak van 1 tot 15 mei 1944 uit de landgoederen der N.V. 'Duinbeek' afgezaagde en weggevoerde bomen (dossier Duinbeek, Zeeuws Archief, Middelburg).

Oostkapelle, 27 Juni 1944.

STAAT van de gedurende het tijdvak van 11 Mei tot 10 Juni
----- 1944 uit de landgoederen der N.V. "DUINBEEK" afge-
zaagde en weggevoerde boomen :

26	BOOMEN	gem. middellijn v. 35 c.m. a	Fl. 40.-	.....	Fl 1040.
30	"	" 20 " " "	30.-	.....	900/
32	"	" 30 " " "	40.-	.....	1320.
34	"	" 40 " " "	50.-	.....	2360.
57	"	" 45 " " "	60.-	.....	5810.
60	"	" 55 " " "	70.-	.....	4200.
10	OLMEN	" 20 " " " 2	25.-	.....	250.
107	"	" 30 " " "	35.-	.....	3745.
53	"	" 34 " " "	40.-	.....	2120.
22	"	" 50 " " "	60.-	.....	1320.
25	ESCHDOORNEN	" 20 " " "	20.-	.....	500.
22	"	" 30 " " "	30.-	.....	660.
12	"	" 40 " " "	40.-	.....	480.
13	WESCHEN	" 34 " " "	40.-	.....	520.
6	"	" 36 " " "	43.-	.....	258.
6	BERKEN	" 20 " " "	20.-	.....	120.
12	"	" 25 " " "	25.-	.....	300.
3	"	" 40 " " "	40.-	.....	320.
1	ARBEEL	" 30 " " "	30.-	.....	30.
6	"	" 37 " " "	35.-	.....	210.
15	BEUKEN	" 36 " " "	45.-	.....	585.
2	KASTANJES	" 30 " " "	30.-	.....	60.
1	POPULIER	" 50 " " "	50.-	.....	50.
				Fl. 28368/	
654 boomen ter waarde van totaal.....				-----	

De Directeur der N.V. "DUINBEEK".

Den Heer Burgemeester
van Oostkapelle.

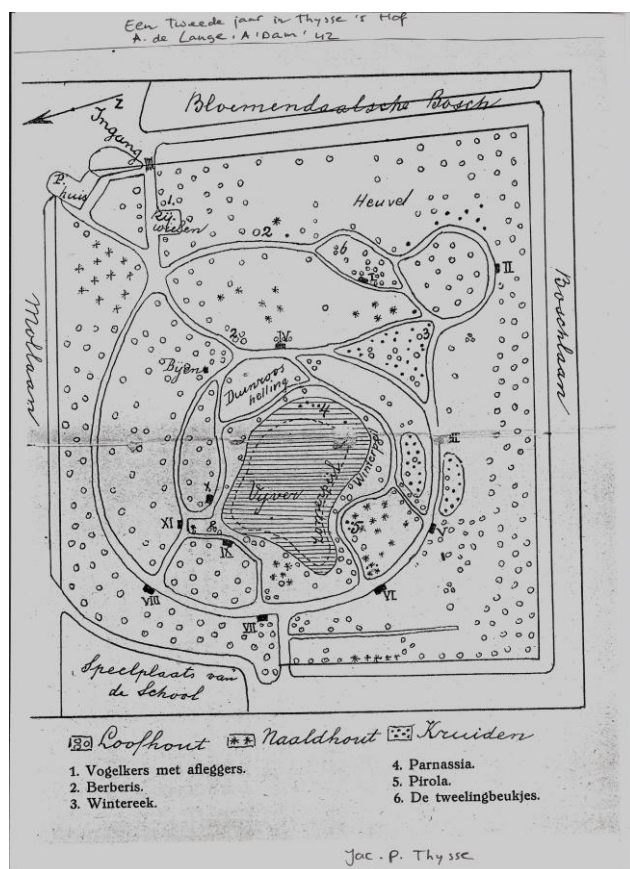
Staat van de gedurende het tijdvak van 11 Mei tot 10 juni 1944 uit de landgoederen der N.V. 'Duinbeek' afgezaagde en weggevoerde bomen (dossier Duinbeek NV, Zeeuws Archief, Middelburg).

Bijlage

Thijssse' Hof plattegrond:

'De bedoeling van Thijssse' Hof is dan ook, u op te wekken al het moois dat wij u vertoonen, nu ook te gaan bewonderen in de vrije natuur'.⁶⁵

© Ina Eskes, 6 juni, 2005 (geringe update 2013).

⁶⁵ Een Tweede Jaar in Thijssse's Hof, met tekeningen van Sjoerd Kuperus, W.J. Boer Leffel en den schrijver, Jac. P. Thyssse, Allert de Lange, Amsterdam, 1942, 86.